

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

Интеллектуал-политиктиг солун

e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

№ 109
(18071)

2011 чылдың
сентябрь 22,
четверг

Садар өртээ
5 рубль.

Арзылаң мөге Маадыр-оол МОНГУШ:

«ЧОНУМ ХӨӨНҮ-БИЛЕ КАДЫ МЕН»

* Москваже «Чаңгыс демниг Россия» партиязының ээлчеглиг съездизинче аъттанып тура...

«Шынның» аалчызы

ПРОГРАММА АЖЫЛДАП КЫЛДЫНГАН

Наркологтук дузаны чедирерин сайзыраңгайжы-дар талазы-биле тускай сорулгалыг программаны Тывада ажылдап кылган.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы—кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө сайыды Анатолий Дамба-Хуурак-тың дыңнатканын езугаар алырга, республиканың тускай сорулгалыг программаның төлөвилели ажылдап кылдынган, амгы үеде ону республиканың Юстиция херектеринин талазы-биле яамызында сайгарып турар, чоокку үеде бээр Чазак хуралыңче кириер. Программаның ады «2012-2014 чылдарда Тыва Республикага наркологтук дузаны чедирерин сайзыраңгайжы-дарынче, арагалаашкынның, алкоголизмниң болгаш наркоманияның профилактиказынче уланган комплекстиг хемчеглер».

«Республикага наркологтук дузаны сайзыраңгайжыдары болгаш наркология албанының материал-техниктиг баазанын быжыглаары, Чазак Даргазы Шолбан Кара-оолдун негелдезин езугаар, республиканың Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызының ажил-чорудулгазының кол угла-нышкыны болур уjurлуг» — деп, Анатолий Дамба-Хуурак чугаалаан.

Албан-езуунун медээзин езу-гаар алырга, бо чылдың эрткен сес айларында наркология аарындан аарыыр чоруктарның саны эрткен чылдың деңгелинден 2,9 хуу кызы-рылган-даа болза, наркотик ай-маан улуг уjurктарга чедир ажы-лаар чоруктарның саны хөй болуп турар.

Кызыл хоорайда бажың тудар комбинаттың оран-савазын нар-кология диспансери турар кылдыр эде кылырын республиканың тус-кай сорулгалыг программаның төлөвилелинде көргөн. Чаа авто-мобильдерни, дериг-херексел-дерни садар. Программаны рес-публика бюджетинден акша-ландыраар.

ӨРТТҮ ШАЛЫПКЫН ӨЖҮРЕР

Өрт өжүрер ажылды шалыпкын чорударын хандыраарын Тываның Арга-арыг ажил-агыянының талазы-биле күрүне комите-динге дааскан.

Бо айның төнчүзүңге чедир агаар-бойдус чылыг болгаш өл-чаастың чагбазын барымдаалааш, онза чурумга ажылдаарын, арга-арыг фондузунга өрт өөскүүр болза, аажок шалыпкын өжүрерин Арга-арыг куркомунга сүмелзэн. Ол дугайында чугаа Тываның Чазааның Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар Виталий Бартына-Садының даргалаашкыны-биле болган аппарат хуралыңга болган.

Арга-арыг куркомунун дарга-зы Вадим Кызыл-оолдун дыңнат-канын езугаар алырга, Каа-Хем, Танды, Тес-Хем кожууннарның девискээрлеринде өрттер болуп турар. Ону өжүрерин арга-арыг камгалалының Тываның авиаотря-дының Сарыг-Сеп болгаш Кызыл авиасалбырларының ажилдакчы-лары боттандырып турар, ол ышкаш тус черниң курттакчыларын хаара туткан.

медалының эдилекчизи. Чонунга хүндүткелдиг мөге.

Маадыр-оол Монгуш: «Тыва чоннун сонургалдарын камгалаан республикадан Күрүне Думазыңга депутат албан турарын чедип алы-ры-биле бүгү күштү ынаар мөөң-неп ажылдаары — «Чаңгыс демниг Россия» партиязының регионда салбырының кежүгүннеринин кол ажил угланышкыны ол. Ынчан-гаш сонгулда мурнунун програм-маларынче регионга хамаарышкан санал-оналдарны идип үндүргеш, стратегтиг планга кириер. Партия-ның төлээлеринге кириген чагыг-лар амыдыралга херек кырында боттанганын республика амыды-ралындан көрүп тур силер. Респу-бликаның, ооң иштинде найысылал Кызылдың оруктары чаарттынып, септеттинген, стадионнар, бас-сейннер туттунуп, кадык-чаагай амыдыралды суртаалдаан янзы-бүрү хемчеглерге аныяк-өскөн идепкейлиг киржип турар. Ол чаагай эгелээшкыннерни ам-даа улам сайзырадып хөгжүдери-биле партияның ажил-херээн деткири — ам кол айтырыг ол. Ынчангаш чонум мени ол хире деткип турда, оларга мен экини кылып бээр дээш чоп ажылдап болбас деп мен. Чонум хөөнү-биле кады мен, чонум дээш ажылдаар» — деп, ол бүгү чонга чугаазын дамчытты.

Айрада МОНГУШ.

Чингис СААЯНЫҢ тырт-тырган чуруу.

Арзылаң мөгеи хүндүлүг ат-тарлыг, хостуг хүрешке ССРЭ-нин спорт мастери, сумога Россияның

мөңгүн медалының, хостуг хү-решке биче буурай чоннарның Европа чемпионадының хүлер

Чагыдылга — 2012 (I)

«ШЫН» — ЧОННУҢ СОЛУНУ

2012 чылдың бирги чартык чылында «Шын» солуннун чагыдылгазы Тываның бүгү почта салбырларында, «Тыва-печать» КХН-ниң киоскилеринде бо хүннерде чоруп турар.

Чартык чылда чагыдылга өртээ:

Албан черлеринге болгаш организацияларга—458,40 рубль.

Хууда чагыдыкчыларга—436,56 рубль.

Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилеринге, I, II бөлүктүн инвалидтеринге — 414,72 рубль.

«Тывапечать» КХН-ниң киоскилеринде:

Чартык чылда — 300 рубль.

Үш айда — 150 рубль.

Бир айда — 50 рубль.

«Шын» солунну цезинде чагыдып алырынче чонувусту кыйгырып тур бис.

Чагыдылга тиражтарының анын улгаттырар болгаш солун-еткүүлү чагыдылгазының талазы-иле ачы-дузаның уjur-дузазын едидер сорулга-биле «Россияның очтазы» федералдыг күрүне

албан черинин Тыва Республикада филиалы бо чылдың октябрь 13-тен 23-ке чедир республиканың бүгү почта салбырларында Ча-гыдылганың Бүгү-Россия дека-дазын (он хонуун) эрттирерин дыңнадып турар.

Ол чарлаттыг он хонуктун дургузунда солуннар болгаш журналдар чагытканнарга дараа-зында чиигелделерни көргүзөр:

— үндүрүлгелерниң каталог өрттэн үндүрүкчүлери эвээжедир. Чагыдылга ачы-дузазының өрттэн чиигелделери үндүрүкчүнүн тывысканы каталог өрттэн чиигелдезинге дүгжүр, ынчалза-даа 20 хуудан ашпас;

— чаңгыс адреске үштен хөй солуннар, журналдар чагыткан хуу кижилерге чагыдылга ачы-дуза-зының өрттэнден 10 хуу хемчээл-диг чиигелдени көргүзөр;

— уруглар бажыңнарының болгаш социал уjur-дузалыг өске-даа албан черлеринин адресинге чагыдылга кылганнарга чагыдылга ачы-дузазының өрттэнден 10 хуу хемчээлди чии-гелдени көргүзөр.

КАТТЫШТЫРЫП, НАЙЫРАЛДЫ ДОҢНАП ТУРАР

• Интервью

Чоокта чаа Тыва Республиканың Чазаа чурттуң Ыдык ырызы — чаа гимни хүлээп алган. Маңаа хамаарыштыр чоннуң үзел-бодалы аңгы-аңгы болган. «Чамдык кижилер бистер, тывалар, өске чуртта чурттап чоруур эвес бис, Тывага чурттап олургаш: «Мен — тыва мен» деп ырлаан херээвис бар бе?» — деп айтырыгларны салып турар. А өскелери: «Мен — тыва мен» деп тыва чон ырлажы-рывыска, Тывада чурттап чоруур орус болгаш өске-даа нациялыг чон канчаарыл, оларның мурнунга эпчок болур эвес бе?» — дээрлер. А аныяк-өскен чаа гимн ырын чарашсынып, «Мен — тыва мен» деп чоргаарал-биле ырлажып турарлар. Ынчангаш кижилер бүрүзүнүн санал-оналы аңгы-аңгы болганда, чүвениң ужур-чөвүн тайылбырлап бээри-биле Тываның Ыдык ырын хүлээп алган тускай комиссияның даргазы, ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчызы, кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө сайыды Анатолий Партизанович Дамба-Хуурак-биле чугааны кылдывис.

— Тываның ат-сураглыг чогаалчылары гимн ырызын чогаадып шыдавас эвес, барып-барып, өске черде чурттап чоруур кижилерниң чогаадып каан ырызын ыдык ыры кылып алган деп чугаалар чоруп турар.

— Ол шын эвес. Тывалар бис каяа-даа тывалар болур бис. Мында аталдар, чедишкенин дугайында

чугаа бичи-турар. Бо талазы-биле аж октябрь айда адакталыр. чаа гимн ырызын салып, эгелээр. Тываның Конституцияда кириген күрүнө дылды үнелеп, аңаа чорууру — тыва чоннуң хүлээлгези. Анаа-ла кевин чок «мен — тыва мен» деп соктап, бодун өскелерден көрдүнөр чорук чараш эвес. сөөк ылгап, өске чонну хүндү кижилер дээр-ле, бодунуң-на зыңга удур кижилер-дир. Бис нация болурувусту кымда айтырбаан бис, ону бойдус ынчаар чараш каан. Ынчангаш боттарының хүндүлөжил, күрүнениң чону бот-боттары деткижи, быжыг найыра боор болзувусса, бүгү-ле чүлдери-дир чедип, дем хөй-ле үлө-херекти бүдүрер.

— Чугаавысты доозуп тыва чонувуска чүнү килер?

— Бо хүнде делегейде аян-жаан чедишкенин-дир, бистин культуравысты-дир, спортчуларыныстың чедишкени-дир. Малчын кижилер малчы дарып чораш, аңгы кижилер аңап чораш, сорук кири ырызын ырлап, тыва чонун, чуртун алгап-йөрээп чоружуру.

Аныяк-өскен, ылаңгыя херектерде аныяктар, «ажыл акша чок» деп хилиренип, салдыныпкан чоруур боор-дир. Ажы-төлүнүн пособию акша биле арага-дары садып, Тыва эвес, а өске черге чурттап чорумза, мындыг чурттап көрбөс ийик мен деп бодарга. А херек кырында оларның билиниң кире бээрге, херикни иштинде ногаа хамаанчок, картошка-даа тарып албаан болур. Ол кижилер тодуг-догаа чурттап сайзырап хөгжүүр дугайында бодунга кандыг-даа сорулга салып албаан ышкажыл?! Тыва чуртун сайзыралы — келир үениң ажы-төлүнүн аас-кежиктиг амыдырап чуртталгазы-дир. Өскелер адааргак чорукту шеглеп, харындаа бир дем-биле күженишкенин ажылдаар.

База бир демдеглесеп чүлүм тыва чон ажы-төлүсү тыва дылды хандыр өөретпей турар бис. Орус дылды-ла билип болза, ажырбас дээр уткалыг бодалдыг кижилерниң бары чамалы эвес. Тыва черде чурттап чораш оон дылды, культуразын, чыңаңчыларын хүндүлөй чораш мен тыва кижилер деп канча ыялтайн чугаалаарыл! Өске черде чедергеш, мен тыва чуртунда мен деп чоргаарал-биле чугаалап, тыва нациязын хүндүткелдиг, билип тудуп чорууру эргежок чугура. Ынчангаш иштиги сагыш-сеткилини сергедип, хей-адышты бидик болдуруп, төрөөн чериниң сайзырал-хөгжүлдэи дээр Ыдык ырыны ырлап, сүлдө-демдээвисти бидик көдүрүп, денин, кызып ажылдаар болзувусса, кандыг-даа бергелерни коруту чокка деңге ажып эрте бээр бис.

Алдынай БАДЫ-ХОО
чугаалашкан

— Анатолий Партизанович, Тываның моон мурнунда турганы Ыдык ырын солуур дугайында айтырыг кажан тургустунуп келгени?

— «Тооруктуг долгай Тандым» деп ыры тыва чоннуң шаандан тура ырлажып келген ырызы-ла болгай. Совет Эвилелиниң үезинде бо ырыны гимн кылгандан бээр 20 чыл болуп турар. Оон мурнунда бо ырыны солуурунун дугайында айтырыглар тургустунуп турган. Ынчан Дээди Советтин депутаттары биле ат-сураглыг чогаалчыларның, композиторларның аразында улуг маргылдаа чоруп турган. Кижилер бүрүзү гимн ырызын дугайында бодунун санал-оналын илередип, кым кымга-даа дүжүп бербээнинин уржуундан гимн ырызын солувайн, хевээр арттырган. Ынчалза-даа бо 20 чылдарның дургузунда Тываның гимн ырызын солуур дугайында айтырыглар удаа-дараа тургустунуп турган. Төрөөн чуртун алгап-мактаан чурттуң Ыдык ырызы — гимни найыр-чыскаалдарга ойнай бээрге, чоннуң иштиги сагыш-сеткили ала-чайгаар көдүрүп, дурт-сыны хөнү алаар ужурулуг. Тыва кижилер база өске-даа нацияны кижизин «Мен Тыва чуртунда чурттап чоруур мен, аңаа чоргаарланып, бо ырының бедик хей-ады, күчүлүг сорунзазы-биле бурунгаар бүзүрелдиг базымны кылыр» деп чоруур ужурулуг. Ынчалза-даа бистин хүндүлээривис, төөгүнүн «Тооруктуг долгай Тандым» деп ыры ойнай бээрге, ыңдыг-ла күштүг сорунза чок, чоннуң сагыш-сеткилин сергедип, карактарыңга чайгаар от чайнай бээр хире күчүкүш чок болуп турар. Чоннуң бо ырыны ыткыр, хөглүг, сагыш-сеткилден онзагай кылдыр ырлажып чорааны дыңналбас.

Бо 20 чылдарның дургузунда Совет Эвилелин дүжүргөн бис. Россияның иштинде политика-даа талазы-биле канчаар-даа аажок улуг өскерлишкенин болган. Үениң аайы-биле база өскерлип, бурунгаар чаа-чаа базымнарны кылыр ужурулуг бис. Ынчангаш чурттуң чаа Ыдык ырын хүлээп алыр дугайында шийтпир хүлээп алдыган. Анаа-ла каш кижилер

аразында сүмелешкеш, ону хүлээп алган эвес, оон мурнунда-ла чогаалчыларның, композиторларның чаңгыс эвес удаа кирип турган дилээ-биле, оларның санал-оналы-биле чаа гимни хүлээп алган бис. Совет Эвилелиниң үезинде аталдарлыг-даа кижилерниң ам-даа көдүрүп турар айтырыглары бар. Чижээлээрге, Тываның сүлдө-демдээнде аъттыг кижилер кайнаар халдып бар чыдары ол дээр чижектиг. Мындыг хевирлиг айтырыгларны база өөренип көрүп турар бис. Шаанда ол үениң депутаттарының бадылап, хүлээп алган тугу хевээр арткан. Ол тугтун адаанда бис бо хүн аас-кежиктиг чурттап-амыдырап чоруур бис. База катап демдеглеп каарым, гимн солуур дугайында айтырыгны 1990-1991 чылдар-ла көдүрүп турган. Чүгө депутаттарның, чогаалчыларның, композиторларның чаңгыс үзел-бодалга келбээни-биле ынчан гимн ырызын солувайн барган. Амгы үеде ук айтырыгны шийтпирлээни ол болур.

— Тываның гимн ырызын «Мен — тыва мен» деп ырыны хүлээп алырын чүгө шийтпирлээни?

— Боттарыңар сактып көрүңер даан, 1990 чылда, 2000 чылдарның эгезинде кандыг байдалга чурттап олурган ийик бис? Бо хүнде Тываның социал экономиктиг хөгжүлдэи көзүлдүр-ле сайзырап бедээр. Оон-биле каттай Тыва чурттуң хей-ады база бедип, чаа тынышты алыр ужурулуг. Казымал байлактары-даа казар, чаа бүдүрүлгелерни-даа тургузар, кижилер боду бажың-даа тудуп алыр дизе, арага-дарыже сундукпайн, эки чүлдөргө бүзүрөп, тыва нациязын чоргаарланып, сагыш-сеткили көдүрүптер аялганы мурнунга салып алгаш, ону ырлап чораш, күзөөн чүлдөргө чедип алыр.

Бирээде, 5-7 чылдар дургузунда бистин ыраажывыс Андрей Монгуш «Мен — тыва мен» деп ырыны ырлаарга чоннуң ону канчаар хүлээп алырын билер болгай бис. Каяа-даа хей чон чыылган черге бо ыры кижилер бүрүзүнүн сеткил-хөөнүн сергедиптер, чайгаар-ла адыш часкаашкыны күштели бээр. Ол хире күштүг сорунзалыг.

Ийиде, бис Россияның хамааты-лары болуп турар бис. Оон уламындан тывалар Россиядан дашкаар үнер болзувусса, бистер чеже-даа тывалар бис дээривиске, бисти дөмөй-ле Россияның хамаатылары кылдыр санаар. Чижээлээрге, Моол Республикага баргаш, «Тывадан келдивис» дээр болзувусса, бисти дөмөй-ле орустар дээр болгай. Чүгө дээрге, Россия деп улуг күрүнениң хамаатылары болганывыста шупту дең бис. Россияның иштинде якут, казак, бурят, алтай, татар дээр ышкаш аңгы-аңгы чоннарны оларның нациязын аайы-биле ылга-вайн, даштыкы чуртка дөмөй-ле орустар дээр. Ынчангаш Россия-каттышкан хей чоннарның күрүнэ. Оон иштинде Совет Эвилелин-ге эң сөөлүндө каттышкан Тыва Арат Республика турган, ол ам Тыва Республика апарган бистин чуртувус. Бо үениң дургузунда ТАР Совет эвилели-биле каттай дыка улуг базымнарны кылган. Амгы үеде республиканың ады оон иштинде чурттап чоруур тыва чон-биле холбаалыг. Тыва дылда — Тыва, а орус дылда — Тува болур. Оон уламындан Тывага төрүт-түнмээн, а маңаа өскен, эртем-билиг чедип алган, амыдырап-чурттай берген өске нацияны кижилери Россияның кайы-даа булуңунга чедер бээрге: «Сен тыва кижилер сен» — дээр. Оларның нациязын ылгавас, а Тыва Республикадан тыва кижилер болур. Соңгаар өске хоорайларда чаңгыс чер-чурттуг улустун чыгыр тускай байырлалы бар. Тываның яңзы-бүрү нация чонун ында нитизи-биле тывалар дээр. Чаңгыс тук, сүлдө-демдек адаанда чурттап чоруур улус болганда тывалар болбайн канчаар. Ынчангаш «Мен — тыва мен» деп гимн ыры кижилерниң омак-сөөгүн ылгавайн турар. А оларны харын-даа каттыштырып, аразында быжыг найыралдыг болур кылдыр доңнап турары ол. Кожан өске черге төрөөн чуртунуң Ыдык ырызы ойнай бээрге, өскелерден ылгалып, тыва черден болганывыска канчаар-даа аажок чоргаарланып, боттарынысты бедик алдынып чоруур болгай бис.

даа чорбайн турар. Моолда сенгел тывалары — бистин хан төрөөн төрөлдө-дир. Оларның Тывазын дугайында чогаадып каан ырызын бистер Тыва чуртунда тывалар чүгө ырлап болбас деп бис. Бо-ла ырыны Моолда Копту тывалары база бичии өскерттип алгаш, ырлажып турар. Кыдатта чурттап чоруур тывалар база боттарының аайы-биле чаартып алгаш, ырлажып турар. Бо ырының ханы утказын, кожумаан ол хевээр арттыргаш, ырыны чогааткан кижилерниң чөпшээрели-биле бичии өскерттип, амгы үениң негелделеринге дүүштүр чаа хевирге кылган бис. Ынчангаш политика-даа талазындан алгаш, көөр чүве болза, кандыг-даа частырыг кылдынмаан. Эң-не кол чүве, чаа чогаалды анаа-ла хүлээп алырында эвес, а ону ыңдындан бедик көдүрүлүүшкүнүг болуп, ону ырлаарындан ыялтайн, чоргаарал-биле хүлээп алыры чугула.

— «Мен — тыва мен» деп ырыда «Мен — тыва мен. Бис чуртувус сактып тур бис, ынаар барыксап тур бис» дээр сөстөр кирип турар. Оон ханы утказы чаныксап, чуртун сактып турар тывалар дугайында ...

— Бис бо ырыны өөренип көрүп тургаш, ырының сөстөрүн, оон бүгү талазынче шыңгыы кичээнгейни салып, шинчилеп ажылдарын чоруткан бис. Ындыг хевирлиг сөстөр бар. Ынчалза-даа үстүндө чугаалааным ышкаш, ону тыва чонга таарыштыр өскерттип кылган.

Мен мөңгүн харлыг чурттуң төлү мен.

Мен мөңгө харлыг чурттуң оглу мен.

Мен мөңгүн сулуг чурттуң оглу мен — бо одуруглар кижиниң сеткил-хөөнүн сергедип, төрөөн чуртунга ынак болурунче кыйгырып турган дег. Ынчангаш бо талазы-биле улуг маргылдаалар турбас боор.

— Чаа гимн ырызы кажан дыңналып эгелээр ирги?

— Амгы үеде оон үнүн тускай бижидип, бистин-даа, Россияның-даа чогаалчылары, композиторлары-биле чараштап, хевирлеп

Спорт спорт спорт

СИБИРЬНИҢ МӨГЕЛЕРИ — ТЫВАДА

циязы болгаш ТР-ниң Аныяктар херектериниң болгаш спорт талазы-биле яамызы организастан эрттирип турар. Маңаа октябрь айда Оренбург облазынга болуп эртер Россия чергелиг маргылдаага киржир оолдарны шилиир.

— **Маргылдаа кандыг сорулгаларны чедип алырыл? Ооң Тывада эртип турарында ужурула бар боор аа?**

— 2010 чылда элэди оолдар аразында делегейге бир дугаар

олимпий оюну эрткен. Ам ол 2014 чылда болур. Аңаа белеткел чорудуп турарыбыс ол. Улуг маргылдааны Тывага эрттирип тура, аңаа хей мөгелеривисти хүрештирип алыр бис. Оолдарыбыс бичии тургаш-ла, өске аймак-сөөк чоннар мөгелери-биле хүрежип өөрени бээр, арны чазыгып, дидим апаар-дыр ийин. Бир талазында, Тывадан дашкаар маргылдааларже чоруу акшага база үзөр болгай.

Оон ыңай бо хүрешти өзүп ораар салгалдарыбыс, чонувус-даа сонуургап көрүп алыр. Кожууннар-дан тренер башкылар кээп, кымның канчаар ажылдап турарын билип, арга-дуржулга-даа солчур. Бо маргылдааны эки эрттирикеш, 2012 чылда болур Россия чергелиг маргылдааны маңаа эрттирерин чедип алырын база бодап турар бис.

— **Хүрешке кайы черлерден, каш мөге киржирил?**

— Бурят, Хакас Республиклардан, Красноярск крайдан, Иркутск, Кемерово, Чита областарындан, Новосибирск, Норильск хоорайлардан нийтизи-биле 250 хи-

ре мөге келген. Бодувус 2 команда кириштирер бис. Бо маргылдаага киржир эргени май айда эрттиргенивис республика чергелиг хүрешке 1, 2, 3 дугаар черлерже үнген оолдар алгылаан. 14 деңгизге — 56 мөге. Аңаа немей ол үеде кандыг-ла-бир чылдагаан-биле хүрешпейн барган турган, белеткелги шыырак 4 мөгевис киржир.

— **Маргылдаа чш хчн цр-гүлчүлээр болгай, аалчылары-выс кайда доктаап, чурттап турарыл?**

— «Буян-Бадырғы», «Өдүген», «Мөнгүлек» аалчылар бажыңна-рынга 173 олут белеткел алган бис. Бир регионга-ла 28 олут кылдыр. Артканнары хөлезилег квартираларда чурттап турар.

— **Бистиң мөгелеривистиң белеткелги шыырак-ла боор аа?**

— Белеткел шыырак деп болур. Сентябрь 8-тен эгелээш, бөгүнге дээр белеткел тур бис. Чыынды командаларның кол тренери республиканың элээди уругларның спорт школазының улуг тренери, Россияның спорт мастери, Красноярски-нин ийи кижии аразында адаан-мөөрей спортунун институтунун доозукчузу, амгы үеде арга-дуржулгазы бедик Айдаш Анатолиевич Самдан. Белеткел соонда мөгелерин ол чыскаапкаш, «Восторг» кафезинге чедирип, чөмгөрип турган. Аштанып-чөмнениринге бир кижиге онааштыр хүнде 250 рубльди үндүрүп каан. Ынчалза-даа оолдар сөөлзүредип «кил сывыртап» эгелээн болгаш, чөмнери артып турган. Спортчу амыдыралдың негелдези ыңдыг-дыр ийин.

— **Тыва мөгелериниң Сибирь округта кчш-шыдал, арга-мер-**

гежил талазы-биле деңгиз черле кайы хирел?

— Эрткен чылын шак-ла мындыг маргылдаа бо-ла үеде Улан-Удэ хоорайга болуп эрткен. Ынчан Тываның командасы 2-ги черни алган бис. Черле ынчаш тыва мөгелер Сибирь округта шыырак команданың санынче кирип турар.

— **Маргылдааның шаңналдары кандыг болур ирги?**

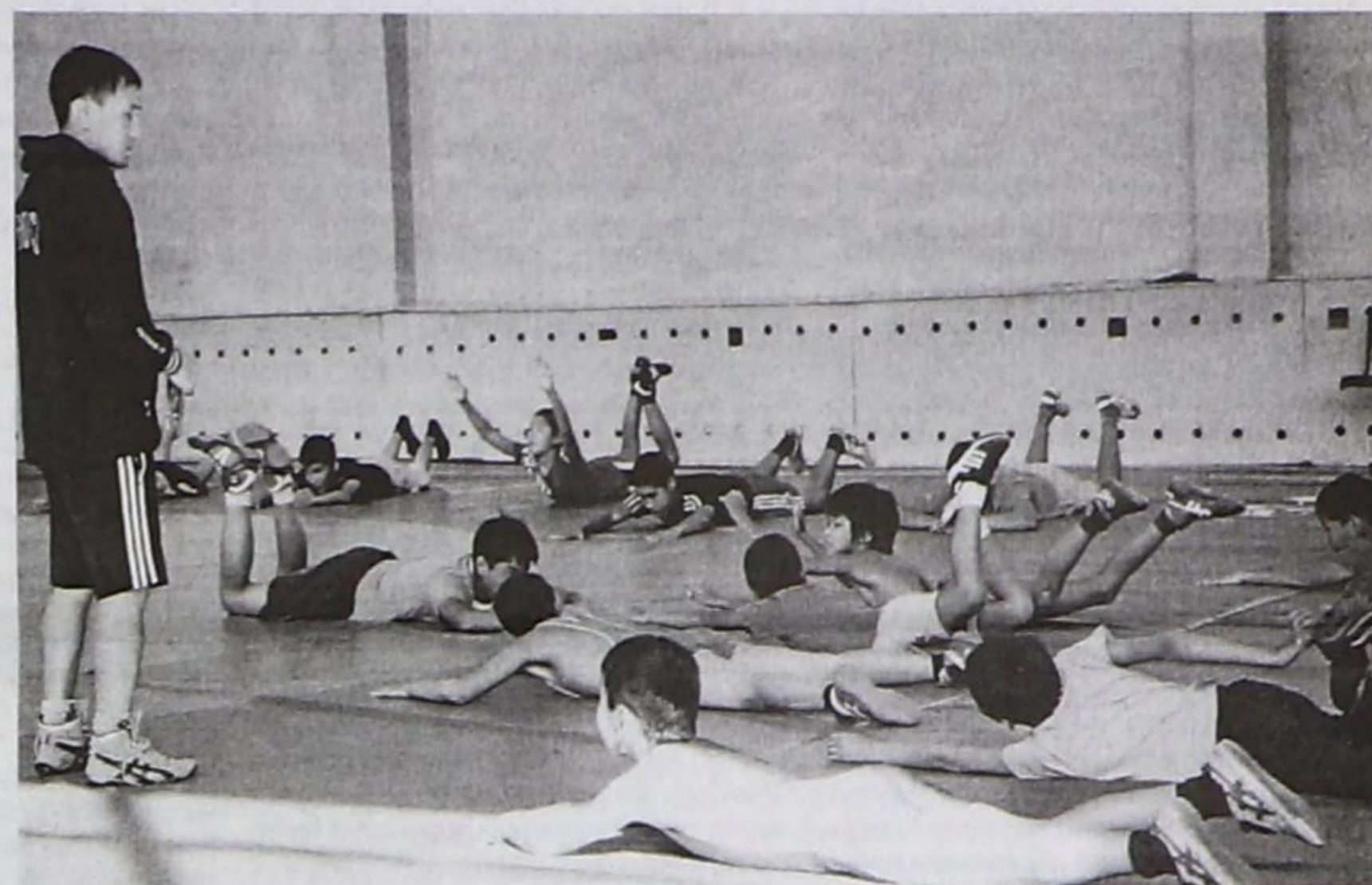
— Хүндүлүг бижиктер, медальдар болгаш өртектер белектер белең.

— **Улуу-биле четтирдим, маргылдаа эки эртер-ле болзунам, тыва мөгелер төрөң черинге бедик хей-аъттыг хүрешсинем!**

Шончалай МААТЫ-ООЛ

чугаалашкан.

Чингис СААЯНЫҢ тырттырган чуруктары.

Шыырак белеткел — бцзүрелдиг тишелге.

ТР-ниң Дээди Хуралында

КУСКУ СЕССИЯ АЖЫЛЫН ЭГЕЛЭЭН

Дүүн, сентябрь 21-де, Тыва Республиканың Дээди Хуралының үшкү сессиязының ийи-

ги ээлчеглиг хуралы болуп эрткен. Депутаттарның бо сессиязының хүн айтырыында 51 айтырыгны кириген турган. Ону бадылаарының бетинде саналоналдарны дыңнаан.

Конституция болгаш эрге-ойлу политиказының комитетинин даргазы О.В.Кольчикованың элээн езугаар, улаштыр чедир маргылдаа-биле хүн айтырыында кирген «Тыва Республиканың штыны - Чазааның Даргазының байдатыны дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлу-зунче өскерилгелер кириеринин дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлу-зунче өскерилгелер кириеринин дугайында бирги айтырыгны чедир-ылдап кылыры-биле сонгаар-ткан. Ол-ла чылдагаан-биле Тыва Республиканың Дээди Хура-нының бюджет болгаш экономи-к хөгжүдеринин болгаш бюджет талазы-биле комитеттин дугайында хүмнү бадылаарының дуга-йында» Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) ктаалынче өскерилгелер кириер дугайында» Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламенти-нин) доктаалының төлөвилелинин

дугайында хүн айтырыының 38-ки айтырыгны база сонгаарлаткан.

«Тыва Республиканың Чаза-ның дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузунга өскерилгелер кириер дугайында» Тыва Республиканың конституция хоойлузунун төлөвилелинин дуга-йында айтырыгның бирги номчул-газын кылган. Ол талазы-биле илет-келди ТР-ниң юстиция херектери-нин талазы-биле сайыды Ш.Ч.Мон-гуш кылган. Чаа төлөвилелдин кол-утказы — Чазактын составын тода-радыры, Чазак кезижүннеринин бүрүн эргелерин калбартыры. Чаа хоойлуунун төлөвилелин депутаттар бир үн-биле бадылаан.

«Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулгаларының эрге байдалының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунче өскерилгелер кириер дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун дугайында амыдыралчы чугула хоойлу-нун депутаттар бадылаан. Ында кол ки-

чээңгейни угландырып турар чүүл чүл дээрже, муниципалдыг тургузулгаларның девискээринге хамаарыштыр кандыг-бир өскерилгелер кылырда, ону ыяап-ла тус чер бот-башкарылга органның саналоналың өөренип көргөн соонда чорудар. Эвээш кижии чурттап турар-даа черлер болза, ында чурттакчыларның негелделерин өөренип көөр апаар.

«Тыва Республиканың күрүнө шаңналдарының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириер дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун дугайында айтырыгның ийиги болгаш долу номчулгалын кылган. Ук хоойлу-нун эргижирээрнерин чаарткан, чаа күрүнө шаңналдарын немей кириген, чижээлээрже, «Тыва Республиканың хүндүлүг хамаатызы» дээн ышкаш.

«Тыва Республикага хоорай тудушкун ажыл-чорудулгазының дугайында» база «Тыва Республиканың күрүнениң аныяктар политиказының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлуларының төлөвилелдерин депутаттар бир үн-биле бадылаан.

«Тыва Республиканың девискээринге «Алкоголь аймаан болгаш спирт холумактыг продукцияны садып-сайгарарының болгаш ону ажылгаарының (ижеринин) хемчээлин кызырарының дугайында» Тыва Республиканың хоойлу-зунун төлөвилелин бирги номчул-газы-биле хүлээп алган. Ында айыттынганы болза, арага аймаан кезээкин 11 шактан ыңай сатпас, чүгле арага эвес, а пиво аймаан база. Пиво садып турар үгек садыг-ларны хей-ниитинин дыштанылга черлеринин, өөредилге черлери-нин, культура албан черлеринин чоогунга тургузуп болбас дээн. Бо төлөвилелди бадылап турда, депутат Д.Д.Ооржак төлөвилелди ажылдап кылганнар бир чүүлү чедир тодаратпаанын демдеглээн: «Харысалганы онаар» дээн, а тодаргай нормалары айыптынмаан. Ынчангаш ол талазы-биле чедир ажылдарын сумелээн.

«Тыва Республиканың девискээринге таксилер-биле пасса-жирлер аргыштырылганын негел-делер дугайында» Тыва Рес-публиканың Хоойлузунга өскерил-лер кириер дугайында» Тыва Рес-

публиканың хоойлузунун төлөви-лелин бирги номчулгалы-биле хү-лээп алган. Бо хоойлуга өскерил-гелер кирип турарының ужуру — апрель айда хүлээп алган феде-ралдыг хоойлууда карышкартарны чайладыры. Тыва Республиканың девискээринге хамаарыштыр алыр болза, пассажирлер аргыштырыл-газының бүдүрүлгези күрүненин болуру таарымчалыг. Ынчан ону контролдаары, хандылары-даа чиик. А хууда таксопарктарны контролга алыры нарын. Оларның техниктиг байдалын контролга алыры, чолаачыларның медицина хыналдазын эртенниң-не чорудары доктаамал болур ужурулуг. Ын-чангаш бо айтырыгны ТР-ниң Ча-заа-биле кады ам-даа тодаргайлап, немей ажылдаар апаар.

«Тыва Республиканың девискээринге хамаатыларның амыр-дыжын камгалаарының база дүнеки үеде шыпшың чорукту тургуза-рының дугайында» Тыва Рес-публиканың хоойлузунун төлөви-лелинин дугайында болгаш өске-даа социал улуг ужуру-уткалыг төлө-вилелдерни депутаттар бадылаан.

Светлана БАЛЧЫР.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың эргелеп-башкарылга кадрларының курлавырын тургузар болгаш оларны белеткээр талазы-биле республика комиссиязының составына өскерилгелер кириренин дугайында

Тыва Республиканың "Тыва Республика-ның Чазаның Даргазының эрге-байдалдарының дугайында" Конституция хоойлузунун 7 чүүлүн удуртулга болдуруп, **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2008 чылдың август 25-те "Тыва Республиканың эргелеп-башкарылга кадрларының курлавырын тургузар болгаш оларны белеткээр талазы-биле республика комиссиязының дугайында" № 190 Чарлы-биле бадылаан Тыва Республиканың эргелеп-

башкарылга кадрларының курлавырын тургузар болгаш оларны белеткээр талазы-биле республика комиссиязының составына өскерилгелерни капсырылга езугаар чаа редакция-биле кириер.

2. Бо Чарлык аңаа ат салганы хүнден эгелеп күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

2011 чылдың сентябрь 5

№ 134

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2011 чылдың сентябрь 5-те № 134 Чарлы-биле бадылаан

Тыва Республиканың эргелеп-башкарылга кадрларының курлавырын тургузар болгаш оларны белеткээр талазы-биле республика комиссиязының СОСТАВЫ

Ш.В. Кара-оол — Тыва Республиканың Чазаның Даргазы, комиссияның даргазы;
А.П. Дамба-Хуурак — Чазак Даргазының оралакчызы-Тыва Республиканың кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө сайыды, комиссияның даргазының оралакчызы;

А.М. Монгал — Чазак Даргазының оралакчызы — Чазак Даргазының Канцеляриязының болгаш Тыва Республиканың Чазак Аппарадының удуртукчузу, комиссияның даргазының оралакчызы;

А.А. Чигжит — Чазак Даргазының Канцеляриязының болгаш Тыва Республиканың Чазак Аппарадының Күрүнө албанының,

кадрлар политиказының болгаш күрүнө шаңналдарының эргелелин начальнигиниң оралакчызы, комиссияның секретары;
комиссияның кежигүннери

С.И. Тен — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы;

Ю.А. Килижеков — Тыва Республиканың саң-хөө сайыды;

О.В. Кольчикова — Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) даргазының оралакчызы (чөпшээрешкени-биле);

Р.Б. Күжүгет — "Россияның херэженнер эвилели" хөй-ниити организациязының Тыва регион салбырының даргазы (чөпшээреш-

кени-биле);

Ш.Ч. Монгуш — Тыва Республиканың юстиция херектериниң талазы-биле сайыды;

Ч.В. Монгуш — Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызының Тываның кадрларның билиг мергежилин бедидер болгаш катап белеткеленин күрүнө институтунун ректору;

С.О. Ондар — Тываның күрүнө университетинин ректору (чөпшээрешкени-биле);

А.С. Попов — Тыва Республика талазы-биле федералдык кол инспектор (чөпшээрешкени-биле);

Тыва Республиканың Чазак Бажыңыга дежурныйлаашкынны органиастаарының дугайында

Тыва Республиканың Чазак Бажыңыга дежурныйлаашкынны республика девискээринде оперативтиг байдалдың контролю болгаш мониторингизиниң байдалы-биле, Тыва Республиканың социал адырында, чуртталга-коммунал ажил-агыйында, чылыг-энергетика объектилериниң ажил-чорудулгазында, чурттакчы чоннуң санитар-эпидемиологтун турум байдалына хажыдышкыннар болу берген таварылгаларда сонгаарладып болбас хемчеглерни чогуур үезинде алырын органиастаар сорулга-биле **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Чазак Бажыңыга дежурныйлаашкынны органиастаарын, Тыва Республиканың Чазаның харысалгалыг дежурныйларының хүлээлгезин күүседир албан-дужаалдыг кижилерни шилирин, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчыларының, Чазак Даргазының Канцеляриязының болгаш Тыва Республи-

И.П. Самойленко — Тыва Республика Дээди Хуралының (парламентизиниң) социал ажил талазы-биле комитетинин даргазы (чөпшээрешкени-биле);

В.Н. Тунев — "Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулгар чөвүлели" ассоциациязының даргазы (чөпшээрешкени-биле);

В.С. Чаж-оол — Тыва Республиканың күрүнениң Чурттакчы чонну ажилга катудар албанының агентилелинниң директи;

Э.К. Чүлдүм — "Тыва Республика Сайгарлыкчылар эвилелинниң" президенти (чөпшээрешкени-биле).

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың Чазанга хамаатыларның дилеглерин сайгарып көөр талазы-биле күрүнө хүлээлгезиниң күүселдезиниң Административтиг регламентизин бадылаарының дугайында

2011 чылдың август 30 №529 Кызыл хоорай

Хамаатыларның бижимел болгаш аас-биле кириген дилеглерин сайгарып көөрүн органиастаар талазы-биле күрүнө хүлээлгезиниң күүселдезиниң түңнелдиг болгаш шынарлыг, ажык болгаш чедингир чоруун бедидер, харылзаалар кыркыкчилериниң күрүнө хүлээлгезин күүседип турар үеде тыптып келир харылзааларына чогулгалыг байдалдарны тургузар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Чазанга хамаатыларның дилеглерин сайгарып көөр талазы-

биле күрүнө хүлээлгезиниң күүселдезиниң Административтиг регламентизин бадылаар.

2. Бо доктаал "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга албан-езузу-биле парлаан хүнден 10 хонук эрткенде күштүг болуп кирер.

3. Бо доктаалдың күүселдезинге контролю Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының болгаш Чазак Аппарадының контроль эргелелинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы А. МОНГАЛ.

2010-2011 чылдарда Тыва Республиканың девискээринге хөй квартиралыг бажыңнарның капитал септелгезин чорудар талазы-биле республиканың адрестиг программасына өскерилгелер кириренин дугайында

2011 чылдың июнь 3 №373 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның **доктаадыры болза:**

1. 2010-2011 чылдарда Тыва Республиканың девискээринге хөй квартиралыг бажыңнарның капитал септелгезин чорудар талазы-биле Тыва Республиканың Чазаның 2010 чылдың март 19-та №93 доктаалы-биле бадылааны республиканың адрестиг программасына дараазында өскерилгелерни кириер:

1) Программаның паспортунда:

"Кол ажилдап кылыкчылары" деп бөлүктү дараазында эдилге-биле бижиер:

"Кол ажилдап кылыкчылары-Тыва Республиканың чуртталга болгаш коммунал ажил-агый талазы-биле агентилели болгаш тус чер бот-башкарылга органнары — бирги үе-чада; Тыва Республиканың Тудуг болгаш коммунал ажил-агыйны чаартырының яамызы болгаш тус чер бот-башкарылга органнары — ийги үе-чада";

"Сорулгаларның индикаторлары болгаш көргүзүлгелери" деп бөлүктү дараазында эдилге-биле бижиер:

"Сорулгаларның индикаторлары болгаш көргүзүлгелери-бирги үе-чадада-республиканың 7 муниципалдыг тургузулгаларында хөй квартиралыг 86 бажыңны (Барыын-Хемчик кожуунун Кызыл-Мажалык суурда-4 бажың, Ак-Довурак хоорайда-6, Кызыл

хоорайда-50, Улуг-Хем кожуунун Шагаан-Арыг хоорайда-7, Бии-Хем кожуунун Туран хоорайда-3, Танды кожуунун Бай-Хаак суурда-2, Чеди-Хөл кожуунун Хову-Аксы суурда-14 бажыңнар) техниктиг байдалын экижидери; ийги үе-чадада-республиканың 4 муниципалдыг тургузулгаларында хөй квартиралыг 15 бажыңны (Ак-Довурак хоорайда — 7 бажың, Кызыл хоорайда-1, Шагаан-Арыг хоорайда — 4, Чеди-Хөл кожуунун Хову-Аксы суурда — 3 бажың) техниктиг байдалын экижидери";

"Күүседириниң хуусаазы" деп бөлүктү дараазында эдилге-биле бижиер:

"Күүседириниң хуусаазы-2010-2011 чылдар — бирги үе-чада; 2011 чыл — ийги үе-чада";

"Үлежип акшаландырыларының хемчээли болгаш дестери" деп бөлүктү дараазында эдилге-биле бижиер:

"Үлежип акшаландырыларының хемчээли болгаш дестери — бирги үе-чада: Программаны күүседире-биле шилчиткен акша-хөреңгиниң ниити хемчээли 205103,047 муң рубль болур, оон иштинде: күрүнө корпорациязы-чуртталга-коммунал ажил-агыйны чаартырынга идиг бээриниң фондузунуң 182318,117 муң рубль, республика бюджетиниң акша-хөреңгизи-6510,0 муң рубль; Программаның киржикчилери-муници-

палдыг тургузулгаларының тус чер бюджеттериниң акша-хөреңгизи-6004,007 муң рубль; оран-сава ээлериниң, чуртталга шөлүнүн ээлериниң эштежилгелериниң, чуртталга, чуртталга-тудуг кооперативтериниң азы тускай-жыттыңган өске-даа хереглел кооперативтериниң акша-хөреңгизи-10270,923 муң рубль; ийги үе-чада: Программаны күүседире-биле шилчиткен акша-хөреңгиниң ниити хемчээли 31255,545 муң рубль болур, оон иштинде: күрүнө корпорациязы-чуртталга-коммунал ажил-агыйны чаартырынга идиг бээриниң фондузунуң-22972,767 муң рубль, республика бюджетиниң акша-хөреңгизи-5126,000 муң рубль; муниципалдыг тургузулгаларының тус чер бюджеттериниң акша-хөреңгизи-1572,200 муң рубль; оран-сава ээлериниң, чуртталга шөлүнүн ээлериниң эштежилгелериниң, чуртталга, чуртталга-тудуг кооперативтериниң азы тускай-жыттыңган өске-даа хереглел кооперативтериниң акша-хөреңгизи-1584,578 муң рубль;

"Күүселдениң чедип алдынар сөөлгү түңнелдери" деп бөлүктү дараазында эдилге-биле бижиер:

"Күүселдениң чедип алдынар сөөлгү түңнелдери-чуртталга фондузунуң ниитизинде эргижирээр чоруунуң деңгелин кызырар; бирги үе-чадада ниити шөлү 261164,3 дөрбелчин метр 86 бажыңнарга капитал септелгени кылган соонда хөй квартиралыг бажыңнарның ниити өнчү-хөреңги объектилериниң техниктиг байдалы шынар талазы-биле экижиер, ийги үе-чадада ниити шөлү 30566,4 дөрбелчин метр

15 бажыңнарга капитал септелгени кылган соонда хөй квартиралыг бажыңнарның өнчү-хөреңги объектилериниң техниктиг байдалы шынар талазы-биле экижиер;

"Программаның киржикчилери" бөлүктү дараазында эдилге-биле бижиер:

"Программаның киржикчилери-программада киржип турар болгаш күрүнө порациязы-чуртталга-коммунал ажил-агыйны чаартырынга идиг бээр фонд акша-хөреңгизиниң күсели-биле сандеткимчезин көргүзериниң негелдери күүсеткен муниципалдыг тургузулгар хоорай округтары: Ак-Довурак, Кызыл-Мажалык, Хову-Аксы суурлар; бирги үе-чада, хоорай округтары: Ак-Довурак, Кызыл, хоорай хевирлиг чурттакчы черлер: Шагаан-Арыг болгаш көдээ Хову-Аксы суур — ийги үе-чада";

"Күүселдезинге контроль" деп бөлүктү дараазында эдилге-биле бижиер:

"Күүселдезинге контроль-Программаны күүселдезинге контролю Тыва Республиканың Тудуг, чуртталга бол коммунал ажил-агый яамызы (бирги үе-чаданы), Тыва Республиканың Тудуг бол коммунал ажил-агыйны чаартыры яамызы (ийги үе-чаданы) боттандыраар;

2. Бо доктаалдың күүселдезинге контролю "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы А.ДАМБА-ХУУРАК.

2011 чылда Тыва Республиканың Каа-Хем кожуунга чугай тывыжын шинчилээр болгаш үнелээрин боттандырбышаан, чоорту геологтук шинчилел ажилдарын кылыр сорулга-биле казымал байлактарны ажыглаар эргениң аукционун эрттирер талазы-биле комиссияны тургузарының дугайында

2011 чылдың июль 6 №439 Кызыл хоорай

1992 чылдың февраль 21-де Россия Федерациязының "Чер иштинин байлактарының дугайында" №2395-1 Хоойлузунун 13.1 чүүлүне, 2004 чылдың декабрь 29-та Тыва Республиканың "Тыва Республикага геологтук шинчилелдер чорударына болгаш ниити-нептеренгей ажыктыг казымалдарны казып тыварына, а ол ышкы ажыктыг казымалдарны казып тывары-биле холбашпаан өске-даа сорулгаларга казымал байлактарлыг чер участогун бээриниң чурумунун дугайында" №1105 УХ-1 Хоойлузунун 11 чүүлүне үндезилээш, казымал байлактарлыг черни ажыглаарын чурумчудар

талазы-биле бүрүн эргелерни күүсел сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның **доктаадыры болза:**

1. 2011 чылда Тыва Республиканың Каа-Хем кожуунга чугай тывыжын шинчилээр болгаш үнелээрин боттандырбышаан, чоорту геологтук шинчилел ажилдарын кылыр сорулга-биле казымал байлактарны ажыглаар эргениң аукционун эрттирер талазы-биле комиссияны (моон сонгаар — Комиссия дээр) тургузар болгаш оон составы (мында кошкан) бадылаар.

2. Чугай тывыжын шинчилээр болгаш үнелээрин боттандырбышаан геологтук

жылдарын кылыр сорулга-биле
Хем кожуунга Кызыл — Сарыг-Сеп ара-
а автомобиль оруунун 25+000 кило-
а кол оруктуң солагай талазында 800
а кол казымал байлактарны ажыглаар
а аукционун эрттиреринин чурумун
а негелделерин комиссия ажылдап

Тыва Республиканың Чазааның 2011 чылдың июль 6-да №439 доктаалы-биле бадыйлаан

2011 чылда Тыва Республиканың Каа-Хем кожуунга чугай тывыжын
инжилээрин болгаш үнелээрин боттандырбышаан, чоорту геологтук
ажылдарын кылыр сорулга-биле казымал байлактарны ажыглаар
эргениң аукционун эрттирер талазы-биле комиссияның

СОСТАВЫ

Кара-Сал — Тыва Республиканың
курлавырлары болгаш экология
даргазы;
Дугур-Сюрюн — Тыва Республика-
а өнчү-хөреңги харылзаа-
а сайыды, дарганың оралакчызы;
Ондар — Тыва Республиканың
курлавырлары болгаш экология са-
а оралакчызы, харыысалгалыг
а;
Морта — Тыва Республиканың Бой-
курлавырлары болгаш экология яамы-
а бойдус курлавырлары, бойдус ажыг-
а болгаш экология килдизинин кол

3. Бо доктаалдың күүселдезинге конт-
рольду Тыва Республиканың Бойдус курла-
вырлары болгаш экология яамызынга
дагзыр.

4. Бо доктаалды "Тувинская правда"
болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

**Тыва Республиканың Чазааның
Даргазының бирги оралакчызы С.ТЕН.**

**2011 чылдың III болгаш IV кварталдарында Тыва Республикага
тудугнуң смета өртээниң өскерилгелеринин индексинин
дугайында**

2011 чылдың август 24 №518 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның док-
таалы болза:
Тудугнуң чаа смета-норматив бааза-
а смета өртээниң 2010 чылда эдилге-
а өскерилгелеринин индексин 2011
а III болгаш IV кварталдарында Тыва
а Республиканың девискээринге ажыглаар

кылдыр капсырылга езугаар кириер.
2. Бо доктаалды "Тувинская правда"
болгаш "Шын" солуннарга парлаар.
**Тыва Республиканың Чазааның
Даргазының бирги оралакчызының
хүлээлгезин күүседип турар
В.БАРТЫНА-САДЫ.**

**Тыва Республикага күш-культураны болгаш спортту 2020 чылга
чедир үеде сайзырадырының стратегиязын болгаш ону
күүседиринин талазы-биле хемчеглеринин даңзызын
бадылаарының дугайында**

2011 чылдың июнь 8 №448 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының Чазааның 2009
а август 7-де №1101-р айтышкыны-
а бадылааны Россия Федерациязынга
а культураны болгаш спортту 2020 чылга
а үеде сайзырадырының стратегиязын,
а чылдың февраль 12-де Тыва Рес-
а каның "Тыва Республикага күш-куль-
а болгаш спорт дугайында" №1127 УХ-2
а кузун күүседир, Тыва Республикага
а культураны болгаш спортту сайзырады-
а хандырар сорулга-биле Тыва Респуб-
а ның Чазааның доктаадыры болза:
а Дараазында чүүлдерни бадылаар:
а Тыва Республикага күш-культураны бол-
а спортту 2020 чылга чедир үеде сайзы-
а рының стратегиязын;

Тыва Республикага күш-культураны
болгаш спортту 2020 чылга чедир үеде сай-
зырадырының стратегиязын күүседир
талазы-биле хемчеглерни.

2. Күш-культураны болгаш спортту сай-
зырадыр талазы-биле муниципалдыг про-
граммаларны ажылдап кылып тургаш,
Россия Федерациязынга күш-культураны
болгаш спортту 2020 чылга чедир үеде
сайзырадырының стратегиязында негелде-
лери удуртулга болдурарын тус чер бот-
башкарылга органнарынга сүмелээр.

3. Бо доктаалды "Тувинская правда"
болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

**Тыва Республиканың Чазааның
Даргазының бирги оралакчызы С.ТЕН.**

**Тыва Республиканың күрүне магадылалдарын тыпсырының
дугайында**

2011 чылдың сентябрь 14 №541 Кызыл хоорай

2010 чылдың декабрь 31-де Тыва Рес-
а каның "Тыва Республикага күрүне ма-
а галдарын тыпсырының чурумунун дуга-
а" №279 ДХ-1 Хоойлузунга дүүштүр Ты-
а Республиканың Чазааның доктаадыры
а:
а "Кызыл хоорайның Бай-Хаакская ку-
а умунда 280 орунуг уруглар сады"
а тини акшаландыраары-биле, харыысал-
а ның кызыгаары 33000000,00 (үчүн үш
а мион) рубль, ында кол өрени эгидер та-
а биле хүлээлгениң күүселдезин ханды-
а биле 30000000,00 (үчүн миллион)
а кылдыр болгаш чээлини ажыглааны
а санаттыг хууну, комиссияларны
а саналгаларны (хөөлери, торгоал-
а дари) төлээри-биле 3000000,00 (үш мил-
а рубль) кылдыр 6 ай хуусаада чылда 9,5
а хуусаага "Россельхозбанк" КХН-ниң Ты-
а регион филиалының өмүнээзинден
а 1000,00 (үчүн миллион) рубль түнге чээ-
а умун ажыдарының дугайында
а "Водный мир" (Новосибирск хоорай) кы-
а рлаттыг харыысалгалыг ниитилел-
а үүседир уужуруг хүлээлгелерин хан-
а рынга тудугнуң хемчээлин улгатты-

рары-биле "Инфраструктурлуг объектилер-
ни сайзырадыры" угланышкын талазы-би-
ле күштүг болур хуусаазы 2012 чылдың сен-
тябрь 9-ка чедир, дедир эгидер эрге чок кыл-
дыр Тыва Республиканың күрүне магады-
лалын "Водный мир" (Новосибирск хоорай)
кызыгаарлаттыг харыысалгалыг ни-
итилегинге тыпсыр.

2. Күжүн чидирген деп санаары болза:
2011 чылдың июнь 20-де Тыва Респуб-
а каның Чазааның "Тыва Республиканың кү-
рүне магадылалдарын тыпсырының дуга-
а йында" №469 доктаалын;

2011 чылдың сентябрь 1-де Тыва
а Республиканың Чазааның "2011 чылдың июль
а 20-де Тыва Республиканың Чазааның №469
а доктаалынга өскерилгелер кириеринин
а дугайында" №531 доктаалын.

3. Бо доктаалдың күүселдезинге конт-
рольду Тыва Республиканың Тудуг болгаш
а коммунал ажыл-агыйны чаартырының
а яамызынга дагзыр.

4. Бо доктаалды "Тувинская правда"
болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

**Тыва Республиканың Чазааның
Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.**

**2011 чылдың декабрь 14-те Тыва Республиканың Чазааның №1392
доктаалыга өскерилгелер кириеринин дугайында**

2011 чылдың январь 24 №29 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның док-
таалы болза:
2005 чылдың декабрь 14-те Тыва Рес-

а Республиканың Чазааның "Тыва Республикага
а өртек (тариф) политиказының үндезин-
а неринин дугайында" №1392 доктаалыга

дараазында өскерилгелерни кириер:

1) эге кезээниң бешки абзазын күжүн
а чидирген деп санаар;

2) №1 капсырылгада:

а) 1.1 пунктуну дараазында эдилге-биле
а бижиер:

"1.1. Чурттакчы чонга сайгарып турар, а
а ол ышкаш чурттакчы чонунун хүн бүрү херег-
а лелдеринге ажыглаары-биле чуртталга-
а ажыглал организацияларынга, организа-
а цияларга, хөй квартиралыг бажынарның
а эргелекчилеринге, чуртталга-тудуг коопе-
а ративтеринге болгаш чуртталга шөлдеринин
а ээлеринин эштежилгелеринге садып турар
а өрттөткен газтын (чуртталга бажынарның
а кижичурттаваас оран-саваларны аренда-
а лар турарларга газтан болгаш автотранспорт
а херекселдеринге ажыглаар газтан аңгыда)
а үүрмектеп садар өртээ."

б) 1.3 пунктуну дараазында эдилге-биле
а бижиер:

"1.3. Хамаатыларга, организациялар эр-
а гелекчилеринге, чуртталга шөлдеринин ээ-
а леринин эштежилгелеринге, чуртталга, чурт-
а талга-тудуг болгаш өске-даа хамаатыларның
а чуртталга шөлүнге негелдезин хандыраары-
а биле тургустунган тускайжыттыг хереглел
а кооперативтеринге кадыг одаар чүүлдүн,
а бажың суугуларынга одаар чүүлдүн, керо-
а сининин үүрмектеп садар өртээ."

в) 1.5 пунктуну дараазында эдилге-биле
а бижиер:

"1.5. Амыдыралга эргежок чугула болгаш
а эң чугула эм аймааның даңзызында кирген
а эм аймаанга эм аймааның бүдүрүкчүлеринин

доктаадып тургускан херек кырында садар
а өртээнге мөөңнеп болгаш үүрмектеп садар
а немелделеринин эң үстүкү хемчээли,";

г) 2.1-2.3 пункттарда "чайгаар тургус-
а тунар монополияларны башкараар талазы-би-
а ле" деп сөстөрни "тарифтерни башкараар
а талазы-биле" деп сөстөр-биле солуур;

3) №2 капсырылгада:

а) 2 пунктуну дараазында эдилге-биле
а бижиер:

"2. Бир эвес хөй квартиралыг бажында
а оран-сава ээлери оларның ниити хуралынга
а ыңдыг хемчээлди доктаадып тургузарының
а дугайында шийтпир хүлээп албаан болза,
а чуртталга шөлүн ажаар-тежээринге болгаш
а септээринге төлөвиринин хемчээлин,";

б) 3 пунктуну дараазында эдилге-биле
а бижиер:

"3. Тыва Республиканың Чазааның тус-тус
а муниципалдыг тургузугга доктаадып тургус-
а каны үстүкү индекске дүүштүр коммунал
а комплекзинин организацияларының бараан-
а нарының болгаш ачы-дузазының тарифте-
а ринге немелделер,";

в) 4 пунктуну дараазында эдилге-биле
а бижиер:

"4. Коммунал инфраструктураның сис-
а темаларынче кожарының тарифтери, ком-
а мунал комплекзинин организацияларының
а кожарының тарифтери,";

г) 5 пунктуну күжүн чидирген деп санаар.

2. Бо доктаалды "Тувинская правда"

болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

**Тыва Республиканың Чазааның Даргазы
Ш. КАРА-ООЛ.**

**Тыва Республиканың Чазааның 2011 чылдың июль 20-де №469
доктаалыга өскерилгелер кириеринин дугайында**

2011 чылдың сентябрь 1 №531 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның док-
таадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның 2011
а чылдың июль 20-де "Тыва Республиканың
а күрүне магадылалдарын тыпсырының
а дугайында" №469 доктаалыга 1 пунктуну
а дараазында эдилге-биле бижиер, өске-
а рилгелерни кириер:

"1. Кызыл хоорайның Бай-Хаакская ку-
а умчунда 280 орунуг уруглар сады"
а объектинин акшаландыраары-биле, харыысал-
а газының кызыгаары 49500000,0 рубль, ында
а кол өрени эгидер талазы-биле хүлээлгениң
а күүселдезин хандыраары-биле 45000000,00
а рубль кылдыр болгаш чээлини ажыглааны
а дээш санаттыг хууну, комиссияларны
а болгаш саналгаларны (хөөлери, торгоал-
а дарны) төлээри-биле 4500000,00 рубль
а кылдыр 6 ай хуусаада чылда 9,5 хуусаага
а "Россельхозбанк" КХН-ниң Тыва регион
а филиалының өмүнээзинден чээли керээзин

езугаар "Водный мир" кызыгаарлаттыг
а харыысалгалыг ниитилелдин күүседир
а уужуруг хүлээлгелерин хандыраарынга
а тудугнуң хемчээлин улгаттыраары-биле
а "Инфраструктурлуг объектилерни сайзы-
а радыры" угланышкын талазы-биле күштүг
а болур хуусаазы 2012 чылдың август 30-ге
а чедир, дедир эгидер эрге чок кылдыр Тыва
а Республиканың күрүне магадылалын
а "Водный мир" (Новосибирск хоорай) кызы-
а гаарлаттыг харыысалгалыг ниитилегинге
а тыпсыр."

2. Бо доктаалдың күүселдезинге конт-
рольду Тыва Республиканың Тудуг болгаш
а коммунал ажыл-агыйны чаартырының
а яамызынга дагзыр.

3. Бо доктаалды "Тувинская правда"
болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

**Тыва Республиканың Чазааның Дарга-
зының бирги оралакчызының хүлээлге-
зин күүседип турар В. Бартына-Сады.**

**Тыва Республиканың Чазааның чанында улуг-улуг социал-
экономиктиг, эртем-техниктиг болгаш экономиктиг керээлер
чарарынга саналдаттынып турар төлөвилелдерге экспертиза
эрттиреринин талазы-биле Эксперт чөвүлелинин составына
өскерилгелер кириеринин дугайында**

2011 чылдың март 2 №149 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның док-
таадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның 2008
а чылдың декабрь 18-те №756 доктаалы-биле
а бадылааны Тыва Республиканың Чазааның
а чанында улуг-улуг социал-экономиктиг, эр-
а тем-техниктиг болгаш экономиктиг керээлер
а чарарынга саналдаттынып турар төлөвилел-
а дерге экспертиза эрттиреринин талазы-биле
а Эксперт чөвүлелинин составына өскерил-
а гелерни дараазында эдилге-биле бижиер

"Тыва Республиканың Чазааның чанында
а улуг-улуг социал-экономиктиг, эртем-тех-
а никтиг болгаш экономиктиг керээлер чара-
а рынга саналдаттынып турар төлөвилелдерге
а экспертиза эрттиреринин талазы-биле Эк-
а перт чөвүлелинин составы

С.И.Тен — Тыва Республиканың Чазааның
а Даргазының бирги оралакчызы, даргазы;

Л.В.Трусова — Тыва Республиканың
а экономика сайыды, дарганың оралакчызы;

С.К.Ховалыг — Тыва Республиканың
а Экономика яамызының күрүне программа-
а ларының болгаш инвестициялар хаара ту-
а дарының килдизинин начальниги, харыы-
а салгалыг секретары;

И.Ю.Грейсеров — Тыва Республиканың
а орук-транспорт комплекзи болгаш харыл-
а заа сайыды;

А.П.Дамба-Хуурак — Тыва Республи-
а каның Чазааның Даргазының оралакчызы-
а Тыва Республиканың кадык камгалал болгаш
а социал хөгжүлдө сайыды;

О.В.Доржу — Тыва Республиканың саң-
а хөө сайыдының оралакчызы;

М.Х.Кара-оол — Кызыл хоорайның мэри-

а ның бирги оралакчызы (дугуржулга езугаар);
а Е.Д.Монгуш — Тыва Республиканың Ча-
а зааның чанында Тываның гуманитарлыг шин-
а чилелдер институтунун директорунун ора-
а лакчызы;

Ш.Ч.Монгуш — Тыва Республиканың юс-
а тиция херектеринин талазы-биле сайыды;

С.О.Ондар — Тываның күрүне универси-
а тетинин ректору;

В.М.Павлова — Тыва Республиканың
а Чазааның Даргазының Канцеляриязының
а болгаш Чазак Аппаратының экономиктиг
а хөгжүлдө эргелелинин начальниги;

К.Б.Сагаан-оол — Тыва Республиканың
а үлетпүр болгаш энергетика сайыды;

В.В.Сат — Тыва Республиканың тудуг
а болгаш коммунал ажыл-агыйны чаартыры-
а ның сайыды;

М.М.Чульдун — Тыва Республиканың
а Дээди Хуралының (парламентинин) коми-
а тет даргазы;

Р.Б.Чысыма — Россельхозакадемияның
а көдээ ажыл-агыйның Тыва эртем-шинчилел
а институтунун директору."

2. 2010 чылдың июнь 30-де Тыва Респуб-
а ликаның Чазааның "Тыва Республиканың Ча-
а зааның чанында улуг-улуг социал-экономик-
а тиг, эртем-техниктиг болгаш экономиктиг ке-
а рээлер чарарынга саналдаттынып турар тө-
а лөвилелдерге экспертиза эрттиреринин тала-
а зы-биле Эксперт чөвүлелинин составына
а өскерилгелер кириеринин дугайында" №279
а доктаалын күжүн чидирген деп санаар.

3. Бо доктаалды "Тувинская правда"

болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

**Тыва Республиканың Чазааның Дарга-
зының бирги оралакчызы Ш. ИРГИТ.**

ОДАЛГА ЭГЕЛЭЭН, ЫНЧАЛЗА-ДАА...

Кызыл хоорайның мэринин 2011 чылдың сентябрь 14-те «2011-2012 чылдарның одалга үезинин эгелээринин дугайында» №1148 доктаалын езуугаар сентябрь 19-та одалга сезону эгелей берген. Чылыгның бажыңнарже чаңгыс аай эвес келиринин дугайында кызылчыларга баш удур сагындырган турган. Бирги ээлчегде социал албан черлери — школалар, уруглар садтарының оран-савалары чылыгны алыр ужурулуг.

«Кызылдың ЧЭТ» ААН-де хоорайжыларның бажыңнарынче чылыг дамчыдар талазы-биле ажилдар кидин түлүк. Одалга үези эгелээнден бээр үш хонук эрте берген, амгы үеде үстүнде айыттыгган албан черинде байдал кандыг деңгелде турарын сонуургап, ооң парлалга секретары Елена Цыганенко-биле чугаалаштым.

— Кызыл хоорайга 2011-2012 чылдарның одалга үезинин дугайында каксы чугаалап берип көрүңерем.

— Найысылалдың мэринин доктаалы езуугаар сентябрь айның 19-та одалга сезону эгелей берген. Ону эгелээринин мурнунда чорудар ужурулуг септелге болгаш гидравлика шенелде ажилдарын чогуур үезинде кылып дооскан. Ам-даа кылып төндүрер ужурулуг ажилдар хей, ынчалза-даа олар чылыгны дамчыдарыңа шаптык болбайн турар.

— «Кызылдың ЧЭТ» ААН албан черинин чылыгны дамчыдарда ажыглап турар дериг-херекселдеринин нинти байдалы кандыгыл?

— Бо хүнде ажилдап турар дериг-херекселдеринин ажыглаар ужурулуг хуусаазы төнгөн-даа бол, тускай диагностика эрттирген соонда, Россияның техниктиг хайгаарал чери оларны ам-даа ажыглап болур деп түңнелди үндүрген. Бистиң ажилдакчылары-выстың өй-шаанда дериг-херекселдерин септеп, оларның техниктиг байдалын сагып, шын ажыглап турарының ачызында амдыгаа дээр ажилчын турушта деп дорт чугаалап болур.

— Чоннун чугаалаары дег, дарылыг доскаар кырында олурар деп болур ышкакыл. Бо байдалдан адырлып алыр дээш чүнү канчалза экил?

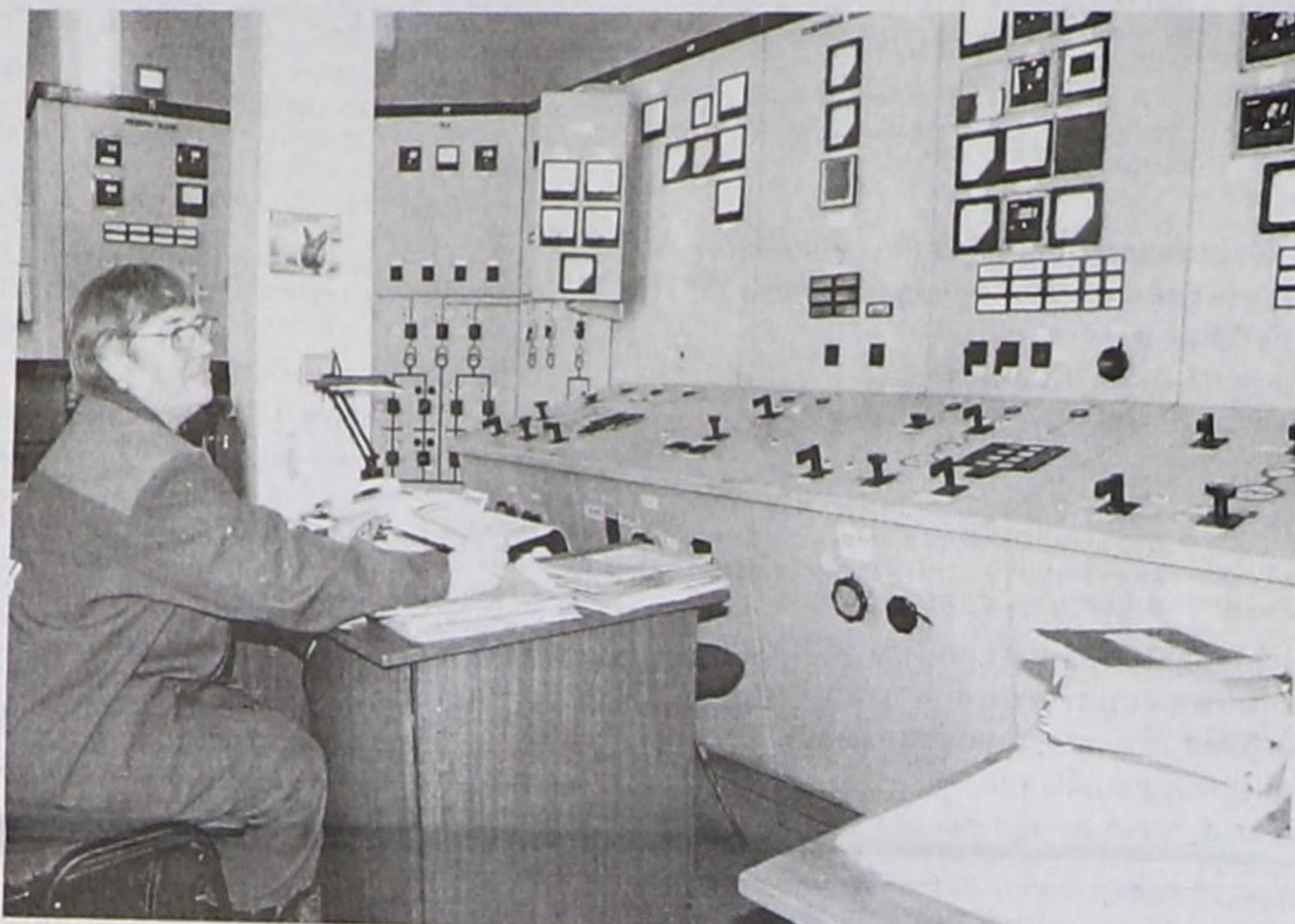
— Кызыл хоорайның чурттакчыларынга шынарлыг чылыг дамчыдарыңа чаңгыс «Кызылдың ЧЭТ» ААН-нин күчү-шудалы чедишпес деп чүүл билдингир. Эрткен үш чылдың кыштарында чылыг чедишпейн баар таварылгаларны баш удур өөренип көрүп, мэрия-биле кады ажилдажылга чорудуп, тускай веерлиг үзүшкүннерин чорудуп турган. Ол дээрже эң кыдыкы болгаш айыылдыг хемчег-дир. Ынчангаш анаала күчү-шудалды улгаттырар эвес, а чылыг хандырылганың системазын долузу-биле чаартырын үе негеп келген. Чылыг энергиязынга хамаарыштыр база бир улуг «баш аарыы» — ээ чок чылыг четкилери болуп турар. Ол четкилерин тодаргай сан-түнү-даа билдинмес, ажыы-биле чугаалаарга, агаарже халас чылыг үнүп турар-дыр ийин. Ындында-ла эргижирээн дериг-херекселдеринин курулга ажылдап турары хомуданчыг.

— Хөмүр-даш-биле хандырылга дугайы эң кол айтырларның бирээзи болгай. Ол талазы-биле чүнү чугаалап болур силер?

— Россия Федерациязының

ол сан 783-ке дең. Моон алгаш көөрге, кызылчыларның бо эпиг байдалды шуут ажыглап турары көскү. Чамдыкта олар документилен чыырындан чалгаараар чүве ирги бе деп бодаар мен. Херек кырында мындыг хевирлиг программаларның күрүнениң талазындан чедимес өг-бүлелерге улуг деткимче болуп турар деп чүвени билбейн турары харааданчыг. Ынчангаш өрелерге хамаарыштыр айтырыг ажык болуп артпышаан.

көрдүвүс. ЧЭТ-тин «чүрээ» деп санаттынар кол удуртулга цехин онза сонуургадым. Кызыл, ногаан, сарыг отчугаштар кыпкан шиттерин хемчээли дыка улуг, а бичии отчугаш бүрүзү бир-ле цех иштинде ажилдың дугайында медеглел турары ол. Дериг-херексел, шуптузу эвес-даа болза, компьютерлиг база сан-чугагай системазынче шилчип кел чыдар болгаш ажилды чигедип турарын цехтин ажилдакчызы демдегледі. Кайы-даа кезекке баарывыска

ЧЭТ-тин «чүрээ» — башкарылга төвү.

— Шынарлыг чылыг дамчыдылганын чедип алырыңа чурттакчыларның боттарының буруузу база улуг деп билдингир-дир...

— Ийе, шын чугааладыңар. 180

дааш-диңмиттиг, ыш-бустуг улуг техника аймаа ажилдап турар. Ыыт-шимээнге чаңчыкпаан кулактарга берге болза-даа, кирип болур черлерже кирип, ажилдакчыларның солун чугааларын-даа

млн. рубль-биле кандыг чаа дериг-херекселди садып ап, чаа-чаа технологияларны ажыглап болур турган деп бодаар силер. Ооң дугайын маңаа чугаалаар болза, төнмөс ыйнаан. Силернин «Шын» солунну республиканың чурттакчылары аажок сонуургап номчуур деп билер кижилер мен, ынчангаш эпиг байдалды ажыглап, Кызылдың чурттакчыларын чылыг болгаш изиг суг хандырылганы дээш төлевирин чыгбайн, чогуур өй-шаанда төлөп турарын сагындырып каайн.

ТҮҢНЭЛ СӨС: чугаавыстың соонда «Кызылдың ЧЭТ» ААН-ин ажилдакчылары-биле чылыдылга төвүнүн цехтеринин ажилын

дыңнадывыс.

Кежээлерде чылыг бажыңыңа олурган кижилер чылыгның болгаш изиг сугнун канчаар кээп турарын бодавайн олурары билдингир. Ынчалза-даа хоорайның чурттакчы кижилер бүрүзүнүн чылыг болгаш изиг суг дээш төлээри оларның дорт хүлээлгези деп чүүлү «Кызылдың ЧЭТ» ААН-ин девискээринин иштинде ажилдарның кандыг хевирлиг чоруп турарын көргөш база катап угаап билдим.

Азияна ХОМУШКУ чугаалашкан.

Чингис Сааяның тырттырган чуруктары.

Пенсия фонд
Ажыл
берикчилер
конкурс

2010 чылдан тур берикчилеринин о чыл санында «Алба камгаладылганын ре камгаладыкчы Бүгү-россия конкур лээн. 2010 чылдың дерин үндүргөш, чилерни Бүгү-россия зынче киригген, ола шаңаап мактаан. Тывадан 2010 чылда көргүзүлгелерлиг бол берикчилери: хуу сайлардан Олег Шулугин, Алюков, Артур Ар-Любимов; 100 чедир чылыг организациялар Хемнин культура килдиз Тайга кожуун чагыргазы медицина камгаладылганын дузу, федералдыг миграцияны Тывада килдиз чилер санынче киригген. 100-тен 500 чедир чылыг организациялар наның №3-школазы, Майнинг» КХН, ТР-ниң ду, ТР-де суд приста федералдыг эргелели; ажилдакчылыг — ресту №1 эмнелгези база Улу жуун эмнелгези «2010» дээр камгаладыкчы бирги Бүгү-россия контилекчилери болган. Ам 2011 чылдың тринге хамаарыштыр дадывырларын эки төл ажил берикчилеринин улаштыр чарлаттыгган чилерни база-ла 4 бөл дарадып үндүрер — а ажилчыннарлыг сайгар 100 чедир, 100-тен 500 ажыг ажилдакчылыг орглар.

Катап
билдириш
бижири алба

Федералдыг ч алыкчылары соци дузаларны азы оон алырда шилип алыр Акшазын бүрүнү-гелделерни, азы дызын ап болур.

Бир эвес олар соци делер бөлүүндөн (НСУ) каапкаш, акшазын ап тур Пенсия фондузунга катап бижири биживес. А б катап чигелделеринин бол дээн болза, азы ону бич ап эгелээр кижилер октябрь дир билдириштин кири Сентябрь 30 — НСУ-лаар азы ону катап ап эгел гайында билдириштин ринин сөөлгү хүнү. Билди езуугаар НСУ-нун бодун (зын) азы оон акшазын да да чылдың январь 1-де эгелээр.

Социал ачы-дузаны Н ринге ай санының акша тө (ЕДВ) тывыскан кижиле эргелиг. Оларга дайын нары, инвалидтер, инвал лар, фашизм үезинде ч чорааннар база радиаци вынга таварышкан кижиле мааржыр.

Инфляцияны бары НСУ өртөөн чыл санында 1-ден немер турар. Бо чыл өртөө ай санында 750 руб көпөөк.

НСУ 2011 чылда 3 к апарган: 1) эмчинин рел езуугаар халас эм-таң база уругларга эм сүүзүнүг чемнер-биле хандырыл өртөө 578 руб. 30 көп; 2) сүмези-биле санатор-кур неништин (халас путевка руб. 46 көп.; 3) хоорай демир-оруунга болгаш э черинче аай-дедир халас руб. 07 көп.).

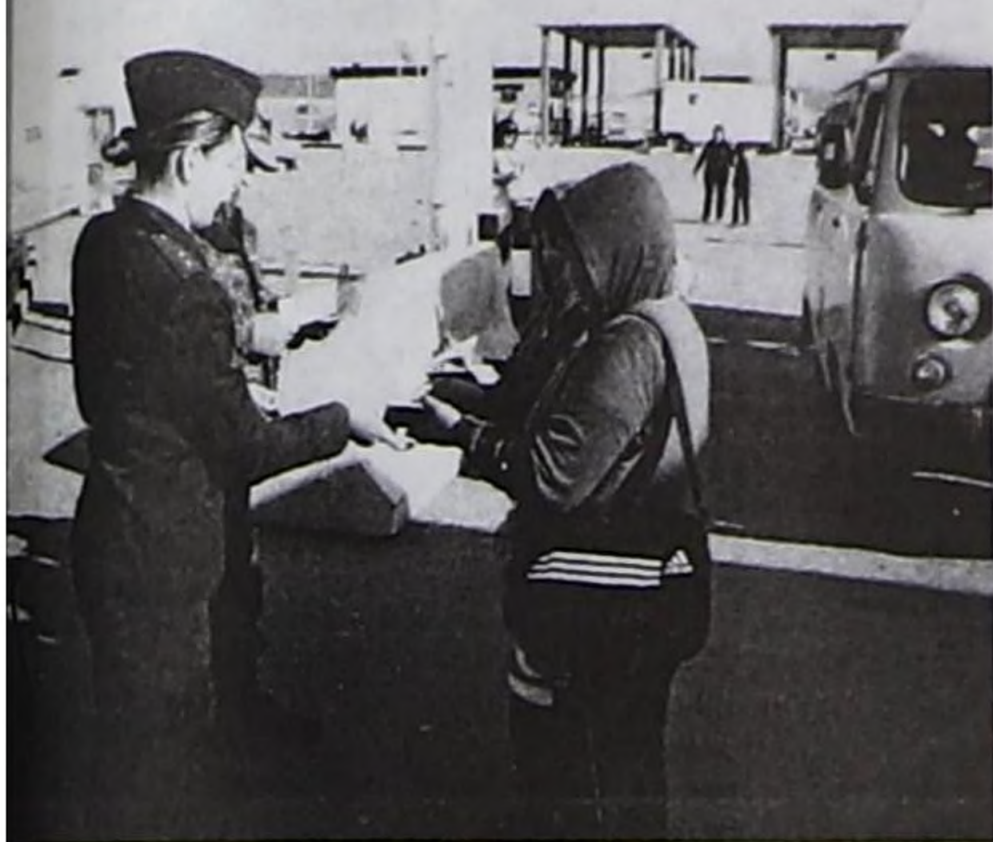
Надежда Э

Билип алыры артык эвес

САДЫГЛААШКЫН-

ярмаркаже баар болзуңза...

Өвүр кожуун Моол Республика-биле кожа болгаш, ол ийи улуг күрүнелерниң харылдаа төвү кылдыр санаттынар. Сөөлгү чылдарда ийи куртун аразынага экономиктиг харылзааларны бажыктыларының бир хевири — садыглаашкын-ярмарканы кызыгаар чоогунда девискээрлерге эртирери чаңчылчаан. Чоннуң хереглел бараан-нарының садыг-саарылгазы кожууннуң төвү Хандагайты суурдан ырак эвесе ийи күрүнениң аайлы эртирилге черлерин таварыштыр чоруп турар.

өгүдөн бээр экономика, ура, кады ажилдажылга-биле ийи күрүнениң ара-чардынган дугуржулга чылдың-на ярмаркаларны ил турар. Ол эртип турар калар бистиң тыва чоңу-манаары болуушкун апар-зе, ажырбас, чүге дизе, чон мыдыралга чугула херек, олжы, чамдыкта тывылбас-арааннарны чогуумчалыг тер-биле садып ап турар.

ярмаркалар эрткен бо үш-рда, ол дээрже 2008 чылдан чылга чедир, Моол-нин девискээри болур Увс-тын Сагиль сумузунуң бо деп черде азы Россия-аарындан каш километр эртип турар. Ынчал кээрже, күрүнениң девискээринче болганда, ынаар эртерде, документиленг болуру-чир. 1994 чылдың август 10-ол күрүне-биле чардынган жулга езугаар, күчүктен чурум-биле, ук-каларже виза чокка эртип база-ла бир таарымчалыг болуп турарын глевес аргажок. Ынчалза-ла кыска үениң — каш-арның ишинде, чамдык ха-арның талазындан Россия-ациязының хоюлулары-октааттынганы езугаар кү-ызыгаарын эртер чурумну-йн, хажыдышкыннар кыл-еземче харысалгазынга-п турары ук ярмаркалар-ырык эвес талазы апарып, анчыг болгаш дүвүренчиг-ды болдуруп турар. Ону-рагайлар-биле көргүзөр 2008 чылдан 2010 чылга-эрткен ярмарка соонда-ла, атыга хамаарыштыр «Өске-ин паспорт документизи-ызыгаар эртеринче орал-ышкынны кылганы дээр»-е херээн оттурган. Ук ке-херектерин Өвүрнүн район-айгарып көргөш, ол хамаа-ның шуптузунга буруудадыр-елдерни үндүрүп, аңгы-аңгы-е ялазын онааган. Алды ке-ялазынга онаашкан хамаа-ның дөртү — херээжен, ийи-о кижилер. Оларның чаңгы-аңгыда, өскелери кеземче

хоюлузун хажыдып чорбаан, эки-допчу-намдарлыг дээрзи илерээн. Шинтирген хамаатыларның келир-үезинге бо чүүл багай салдарлыг болуп, бети дизе, ажы-төлүнүн келир үезинде эрге-хоюлу албан-черлеринге ажилдап болурун моондактай бээр хомуданчыг.

Мындыг таварылгаларның чылдан чылче катапталтынып, ол-ла деңгел-биле чоруп олурары, чонга моон соңгаар ам-даа болур садыг-саарылга ярмаркаларынга киржип келирде, хоюлу хажы-дышкыннарын болдурбазын, хоюлуну шыңгы сагырын чедип-алыры чайгаар негеттинип келген. Ону чедип алырда, Россия Фе-дерациязының хамаатыларының Моол Республикаже кирерде кан-дыг документиленг чугула херегин кысказы-биле тайылбырлаары чу-гула. Ол кандыг документиленг дээрже: 16 хардан улуг назылыг хамаатылар — бодун шынзыткан паспорт, 16 хар четпээн уругларга — төрүттүнгениниң дугайында херечилел, а 16 — 18 хар чедир назылыг уруглар боттары кызы-гаарны эртип турар болза, пас-порттан аңгыда, ада-иениң азы оларның хүлээлгезин күөседип турар кижилерниң нотариуска шынзыткан чөпшээрели албан турар. База ол ышкаш ярмарка-садыглаашкынга киржири-биле кызыгаарны виза чок эртип турар болганда, федералдыг паспорт-виза албан черинден чаңгыс катап эртер шынзылганы кылдырып алыры албан. Ук шынзылгага 16 хар четпээн уругларны кири-бижидер. Бир эвес кызыгаарны автомобиль-биле эртер болза, чолаачы кижини машина башкаар эргезин бадыткаан шынзылгалыг база техпаспорттук, бир эвес өске кижиниң машиназын башкарып турар болза, эттин ээзиниң нота-риуска шынзытканы документ-бүзүредилгелиг болуру албан.

Ынчангаш бо күзүн эртер со-лун, барыксанчыг ярмаркаларже баарда, хоюлу-дүрүмнү шың-гы сагып, хамааты харысалга-лыг болуп, ийи талага ажыктыг, солун кылдыр киржирин күзе-дим.

Санчымаа ДИНГИЛАА,
Өвүрнүн район судунун
даргазының оралакчызы.

БАШКЫЛАР СЪЕЗДИЗИНГЕ
КИРИШКЕНИМ

1966 чылда Бурят АССР-ниң Доржу Банзаров аттыг Күрүнениң башкы институтунуң физика-математика факультетин дооскаш, Кызылга келиримге, Тыва АССР-ниң Чырыдышкын яамызы мени Барыин-Хемчик кожууннуң Аянгаты ортумак школазынче ажилдаары-биле чоруткан. Ынчан сайыт Борис Иванович Болдур-оол турган.

Ол үеде институт дооскан аныяк башкылар келирге, респуб-ликаның кайы школазында башкы-лар чедишпезил, ынаар чорудуп-тар турган. Дужаал езугаар ол школаже чедип алырының бүгү чарыгдалдарын яамы төлөп бээр турган. Ажилдаар черинге чеде бээрже, чурттаар бажыңны, одаар ыяшты халаска бээр, баштайгы үеде орун-дөжек, аш-чем-биле хандырып турган.

Амгы үеде байдал шуут өске-рилген. Школада башкы кадр-ларны директорларның эргезинде хоюлу езугаар берип каан... Ажилдаар хостуг олут бар-даа болза, чурттаар бажың чок, деткимче акша дораан бербес, коммуналдыг төлевир чок. Суур-ларда школаларже чүгле ында чурттаар бажыңныг, дөргүл-тө-релдиг, ада-иеси бар доозукчулар барып ажилдаар апарган. Ын-чангаш өөреникчилерниң билииниң шынары чавыс болуп турар. Ада-иелер сургуулдарын кожуун төпте-риниң болгаш Кызыл хоорайның школарынче тургузуп алырын кызыдып турар.

Мен Аянгаты ортумак школа-зынга ажилдап эгелеп турумда, 450 сургуул өөренип турган. 2000 чылда сургакчылап чорааш, школамга баарымга, 95 өөреникчи бар болду. 3 дугаар чыл ажилдап-турумда, мени Тыва АССР-ниң улус өөрөдигезиниң ажилдакчы-ларының 2-ги съездизинге киржир делегат кылдыр Барыин-Хемчик кожууннуң башкылар конферен-циязынга соңгуду. Съездиниң ажылы 1968 чылда март 29-та хөгжүм-шии театрынга (амгы күрүне филармониязынга) болган. Хүн айтыры: «Өөреникчилерниң коммунист кижизидилгезин болгаш өөрөдигезин моон-даа сайырадырының директивала-рының күөсүлдөзи болгаш Тыва АССР-ниң өөрөдигезиниң ажил-дакчыларының сорулгаларының дугайында» болган. Ол съездиниң ажылынга кожуун бүрүзүндөн делегат башкылар, школа дирек-торлары, кожууннарның өөрөдиге эргелекчилери, СЭКП, комсо-мол райкомнарының секретарь-лары киришкен. Илеткелчи — СЭКП обкомунун секретары Күжүгет Серээвич Шойгу. Съездиниң ажылынга СЭКП Тыва обкомунун бирги секретары С.К. Тока дарга база киришкен. Илеткелчи К.С. Шойгу Тывада 10 муң чурттакчы-лардан 2000 хире өөреникчи, 200 студентилер, 17 кижини — дээди эр-темниг, 160 кижини ортумак эртемниг деп айтытты. 1968 чылда Тыва АССР-ге 50000 өөреникчи — 3029 башкылар турган. Оларның иш-тинде 42 — Россияның, 52 — Тыва АССР-ниң алдарлыг башкылары.

Тываның улус чырыдышкы-нының хоочуннары Н.М. Мареева, В.С. Чылбак, Т.К. Соколова — Улуг-Хемден, Хорбии, Т.Ф. Куулар Барыин-Хемчиктен оларны илет-келчи адады.

Ол үеде өөреникчилерге эки билигин берип турган школаларга Туранның № 1, Кызыл хоорайның № 1, №10, №5, Ак-Довурактын 8 чыл, Хайыракан 8 чыл (Чөөн-Хемчик) хамааржып турар деп, илеткелчи айткан. Туранның № 1 школазының (директору Н.В. Се-лина) 1966-1967 өөрөдиге чылда-

рында өөрөдигезиниң хуузу 95%, оон ишинде 4-5 демдектерге өөрөнгөннөр 44% болган. Ындыг чедишкыннерни башкылар кол-лективиниң демниг, шудургу ажы-лы-биле чедип алганнар. Школага өөрениринге таарымчалыг бай-далдарны башкылар тургузуп тур-ган: эртемнер аайы-биле кабинет-тер, мастерскаялар, күш-ажылдың болгаш дайынчы алдарның музейи тургустунган. Илеткелчи оон ыңай Тываның улус өөрөдигезинде бергедээшкыннерге доктаады. 1957 чылда республика школа-ларынга 5494 сургуул бирги класс-ка өөренип кирген. 1964 чылда 8 классы 3027 өөреникчи дооскан. Түннелинде 2467 сургуул аңгы-аңгы чылдагааннар-биле 8 класска чедир өөрөнгөзүн болгаш чогуур өйүндө 8 классы дооспааннар. Мындыг байдалдың чылдагаанын Күжүгет Серээвич мынчаар тайылбырлады:

1. Башкыларның эртеми куду, 424 башкы бот-өөрөдиге-биле институтка өөренип турган, баш-кыларның кышкы сессияда чүгле 182-зи өөрөдиге планын күөсет-кеннер.

2. Төп регионнардан келген башкыларның амыдырап-чурт-таары берге байдалдыг турган. Школалардан башкыларның өөрө-диге чылын төндүр ажилдавайн чанып чорууру хей апарган.

3. Школаларның материал-тех-никтиг байдалы кошкак. Өөрөдиге херек техниктиг херекселдер эвээш турган.

Мындыг чылдагааннардан тур-густунган бергедээшкыннер өөрө-никчилерниң билиг чедип алырынга кончуг салдарлыг турган. Ынчан-гаш 1968 чылда республикага өөрөдигезиниң хуузу 87,8% болган. Бүгү сургуулдарның он ийизи-ле багай өөрөдигелиг болган деп илеткелчи чугаалаан. Ынчангаш өөреникчилер 1 класска 2 чыл катап өөренир барымдаалар көвүдээн. 1967-1968 өөрөдиге чылында 506 ийиги чылын ол-ла класска өөренир сургуулдар кел-бээн. Мындыг чорук өөреникчи-лерниң сагыш-сеткилинге башкы-ларга удур байдалды тургузуп турган. Аныяк-өскөнниң аразынга корум-чурум үрээр барымдаа-ларга, күрүнениң акша-төгериин артыр чарыгдарынга чедирип турар деп, илеткелчи чугаалаан.

Туранның № 1 школазының директору Нина Васильевна Се-лина өөреникчи кижиниң чаңгыс класска 2 чыл өөренирин чок кылырының бир аргазы школага кабинет-системазын негтередири, ийде, башкыларның идея-поли-тиктиг деңгелин бедидер, үште, хөй-ниити организацияларының, ада-иелерин, тус черниң баш-каар органның ролун күш-телдирери деп демдеглээн.

Түннелинде СЭКП Тыва обко-мунун бирги секретары С.К. Тока мындыг саналды кириди: «Бистиң республикавыста 50000 өөреник-чилерни 3029 башкылар өөрөдиге турар. 1922 чылда моол бижики чүгле 10 кижини өөрөдиге турган. Бижики билири 1%. Амгы үеде тывада школа чок чурттакчылыг суур чок. Ол дээрже Октябрьның Социалистиг улуг революциязы-ның ачызы болгаш СЭКП Төп Комитетиниң сагыш човаашкыны-

дыр» — деп кутаалады. Оон соон-да дарга улус өөрөдигезинге тыптып турар «аарышкылыг айты-рыгларга» доктаады. «Башкылар-ның сагыш човаашкыны чогуур деңгелге четпес, чер-черлерде ажы-төлдүн кижизидилгезинче кичээнгей дески эвес.

Тыва Арат Республика Россия-ның составынга каттышканындан бээр 24 чыл ишинде улус өөрө-дигезиниң материалдыг баазанын экижидеринге улуг чедишкын-нерни чедип алдыыс. Кызыл хоорайда 15 школа бар. Бо 5 чылда бирээзи-ле 620 олуттук 25 школаны тудуп ап болур бис. Ынчалза-даа школалар тударынга үндүрген капитал салышкыннардан 35 мил-лион рубль чедир шынгээттинмээн. Байдал мындыг турда чамдык школаларны эдилеп турары кончуг багай.

Ынчалза-даа чамдык район-нарда, школаларның бажыңы эргижирээн-даа болза, башкылар кызып ажилдап турар. Чижээ-лээрже, Арысканның 8 чыл шко-лазы бир талазынче ийлени берген-даа болза, район школаларының уран чүүл көрүлдөзүн 1-ги черни алган. Ол школада уран чүүлдүн удуртукчузу, башкы Анфиса Ва-лериеновна Семискөк боду баянга ойнаар, танцылаар, ырларат. Ындыг башкылар ада-иелерини, өөреник-чилерниң бүзүрелин чаалап ап, коммунист кижизидилгени бедик деңгелге тургузуп шыдаарлар».

Оон-биле чергелештир школа-ларның өөрөдиге-кижизидилге ажылын амыдырал-биле харыл-заалыг чорудуп, колхоз-совхоз-тарның ажил-агылы-биле өөрө-никчилерни таныштырары чугула. Хоорайларның, суурларның, шко-лаларның чагайжыдылгазынче кичээнгей салырын, малчын арат-тарның, ажилчыннарның амыды-ралының культуразын бедиде-ринге башкыларны кириштирип, интернатта чурттап турар ырак хонаштарда малчыннарның ажы-төлүнче кичээнгей салырын дарга айыпты. Салчак Калбак-Хөрекович Токаның мактап турганы башкызы А.В. Семискөк организакачы чо-руун улам сайзыраткаш, оон улаш-тыр Тожу кожууннуң «Май 1» совхозунуң профком даргазынга пенсия үнүжө чедир чедишкын-ниг ажилдаан.

43 чыл бурунгаар республи-кага улус өөрөдигезиниң байдалы ыңдыг турган-дыр. Ол үениң «аарышкылыг» айтырыглары үн-дизини-биле узуткаттыган. Амгы үеде 173 хүндүскү ниити билиг школалары ажилдап турар-дыр. Оон ишинде 9 эге, 11 кол, 146 орту-мак, 7 кадыкшылга школалары бар. Республикада өөреникчилерниң саны 54601 апарган. Бо школа-лардан 42-зи эртемнерни хандыр өөрөдир, 3 гимназия, 4 лицей, 1 ка-дет өөрөдиге чери бар. 2010 чылда Россияда ышкаш, Тывага база башкылар чылын чарлаан. Оон түннелин 2011 чылдың майда башкылар съездизинге үндүргөн. Бо үеде өөрөдигени чаартыр, башкыларның профессионал деңгелин бедидер, 2011 чылда башкыларның шалыңын өстүрер дугайында Россияның Чазак Даргазы В.В. Путин айтышкынын берген, башкыларның берге күш-ажылын бедии-биле үнелеп турар. Тывага өөрөдигени бурунгаар шимчеткен орус башкыларга тураскаалды тургустунган. Тываның школа бүрүзүндө компьютерлиг класстар бар. Ол компьютерлерни шуптузун Интернетке кошкан. Улус өөрөдигези кайы хире бурун-гаарлаан-дыр, мен магадаар-дыр мен.

К.БИЧЕ-ООЛ.

Тыва Республиканың алдар-лыг ажилдакчызы.

Хамаатыларның эргелериниң камгалалы

ТУСКАЙ НОМ-БИЛЕ ХАНДЫРАР

Прокуратураның киржилгезиниң соонда Чаа-Хөлдүн кожуун библиотекасы караа четпес инвалидтер номчуур номнар-биле дериттинер.

Кожуун библиотекасын караа четпес хамаатылар номчуур кылдыр француз тифлопедагог Луи Брайльдың ажылдап кылганы тускай үжүктөрлүг номнарны садып бээрин кожуун чагыргазының культура болгаш кино килдизинге Чаа-Хөл кожуунун прокурору суд дамчыштыр хүлээндирген.

Амгы үеде Чаа-Хөл кожуунда караа четпес 50 инвалид чурттап турар. Кызыгаарлаттынган аргаларлыг ол кижилерге литература библиотекта чагыттынмаанын прокурор хыналдазы илереткен.

РФ-тиң Конституциясында ки-

жи, ооң эргелери болгаш хосталгазы эң үнелиг чүүлдер дээрзин тодараткан. "Россия Федерациясында инвалидтерниң социал камгалалының дугайында" Федералдыг хоойлу күрүне инвалид кижиге эргежок чугула медээлер алырын магадылап турарын айыткан. Оон аңгыда "Библиотека херээнниң дугайында" Федералдыг хоойлунун 8 чүүлүнде караа четпес болгаш кошкак көөр хамаатылар күрүнениң болгаш кижилерниң ажылгап турары өске-даа библиотекалардан тускай үжүктөр-биле парлаан документилен алыр эргелиг

дээрзин тодараткан. Чаа-Хөл кожуунун төп библиотекасында ындыг номнарның чогу үстүнде адаттынган хамаатыларның эргелерин хажыдып турар. Моон түннелинде прокурор судче дилег киирер ужурга таварышкан.

Прокурорун билдиришкенин езугаар Чаа-Хөлдүн район суду илереттинген хажыдышкыннарны үш ай дургузунда чайладырын, төп район библиотеканың фондузунга Брайль үжүктөрлүг аудио-кассеталарны, а ол ышкаш тускай хүнүн үнөр, эртем, өөредилге-методиктиг, тайылбыр-медээлерлиг литературалар болгаш чечен чогаал номнары-биле четчелээрин хүлээндирген.

Оюмаа БНААЛАЙ,
Чаа-Хөл кожуунун прокурору.

КАДАСТР ПАЛАТАЗЫН ЭДЕ
Организастанының дугайында

2011 чылдың сентябрь 13-те Россияның Экономиктиг хөгжүлдүрүмүзүнүн №473 дужаалын езугаар Тыва Республика талазы-биле "Кадастр палатасы" федералдыг бюджет албан черин «Күрүне бүрүткелиниң, кадастрының болгаш картографияның федералдыг албанының федералдыг кадастр палатасы» күрүнениң федералдыг албан черинге, ажыл-чорудулганың кол-кол угла-нышкыннарын хевээр арттырышаан, каттыштырганының аргазы-биле эде организастаның дыңнадып тур.

Шеверлекчилер бригадазы
(звенозу) негеттинип турар.
Тел. 4-85-29; 8-905-920-41-01.

«ЭНЕРГОТУДУГ» кызыгаарлаттынган
харысалгалыг ниитилел
КВАРТИРАЛАРНЫ ТУДУГ КЫЛЫКЧЫЗЫНДАН

Объектинин ады	Өрээлдер саны	So	S кухня	Каьттар
Кызыл хоорай, Энергетиктер мкр. бажың 13, 4 каьт тууйбу бажың	1	43,26	9,96	1,2,3,4
	2 тип 1	84,63	11,50	1
	2 тип 2	74,78	12,27	1,2,3,4
Дужаар хуусаазы 2011 ч, 4 квартал.	3	97,80	11,50	2,3,4

1 дөрбелчин метрде өрттээ 34 500 рубльден өрү Каш базым черде быжыг гаражтар бар.

Амгы үеде квартира садып алыры — амгы үениң экономиказының турум эвес байдалдарында силерниң акшаңарны камгалап алырының эң эки аргазы-дыр. ОЛ БАЖЫНДАН КВАРТИРАЛАР САДЫП АЛЫРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ДАРААЗЫНДА ТЕЛЕФОННАРЖЕ ДОЛГААР:
тел/факс: (39422) 4-85-29,
8-923-268-90-73, 8-923-386-80-48, 8-905-920-41-01.
Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2 «а».

«ЧҮРЭЭМ ЧҮГЕ
ДҮЙМЭЭРИ ОЛ...»

Сентябрьның 25-те найысылал Кызылда Орус культура төвүнге Тыва Республиканың уран чүүлүнүн алдарлыг ажылдакчызы, Бүгү-эвилелдин уран чүүл көрүлдизинин лауреады АНАТОЛИЙ СЕРЕННИН «Чүрээм чүгө дүймээри ол» ("Что так сердце растрогае-но...") деп совет ырылар концерти болур. Концертте республиканың уран чүүлүнүн мастерлери киржип турар.
Эгелээри 15 шакта.
Билет өрттээ 250-300 рубль.

Стадион. Ойнакчы, Бөмбүк.
Чингис СААЯНЫҢ тырттыра

Тываның күрүнениң В.Ш. Көк-оол
аттыг хөгжүм-шии театры

РЕПЕРТУАР

75-ки юбилейлиг сезоннун хаашкыны
76-гы театр сезонунун ажыдышкыны

Октябрь 1 18.00 ш.	В.Көк-оол аттыг театрының 75 харлаанынга тураскааткан юбилейлиг концерт	250 рубль
Сентябрь 28-октябрь 2 10.00 ш., 12.00 ш., 14.00 ш.	Биче сцена «ТЕТ-А-ТЕТ» Красноярск крайның ойнаактар театры «Машенька болгаш адыг» уругларга тоол	150 рубль
Октябрь 2 18.00 ш.	В. Көк-оол «Хайыраан бот» драма	150 рубль
Октябрь 3,4 18.00 ш.	ПРЕМЬЕРА Л. Каң-оол «Дембээрел» («В бреду») хөгжүмнүг трагедия	150 рубль
Октябрь 5	ПРЕМЬЕРА В. Борисов «Сөс чок» («Без слов») пластиктиг шии	150 рубль
Октябрь 6	Н. Серенот «Анаа эвес, а «нано-келин» («Необычная нано-невеста») хөгжүмнүг комедия	150 рубль
Октябрь 7 18.00 ш.	Ю. Мафунэ «Кыргызалар» («Хорьки») драма	150 рубль
Октябрь 8 18.00 ш.	Ч. Ондар «Үш ок» (Три пули) комедия	150 рубль
Октябрь 9 18.00 ш.	Э. Мижит «Күлтегин» төөгүлүг драма	150 рубль

Шупту көргүзүлгөр орус дылче синхроннуг окулга чок болур. Улуг улустун көрүлдизинче 10 хар четпээн уругларны кирибес. 10 хардан өрү уругларга ангы билеттерни садар. Улуг улустун көрүлделери дээрже "бичии уругларга" деп бижимел чок шиилер, концерт-

тер болур. Бичии уруглар көрүлдизинче 3 хардан өрү чаштарга база ангы билеттерни садар. 30-ден хөй кижилиг ниити чагыгларга, ол ышкаш пенсионерлерге, 1-ги болгаш 2-ги бөлүктүн инвалидтеринге, школачыларга, студентилерге, шериг албан-хүлээлге эрттирип

турарларга 30 хуу чингиз көргүзөр (шынзылганы болгаш садып ап тургаш база театр кирип тура, көргүскен турар). Хөйнүн чагыглары болгаш айтырылгарга харыылар (касса) деп телефонда.

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор—2-01-35, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91, e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдиз—2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажыл-агый, окулга — 2-03-87, үлетпүр — 2-40-77. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнөр. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 7400. Чагыг 109. Номери парлаалгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 17.00.

АГАР САНЫВЫС: № 4070381090000010000 ОАО НКО "Тыва Республика" Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810700000000740 БИК 049304000 Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш маддизиниң коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаакы Сибирь регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың 14-те эде бүрүткээн.
Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730. ТР-ниң «Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин-Кравченко 1).

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылганы дээш авторлар боттары харыылаар.